Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 131 (11629) | 1981 чылдың июнь 5, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп

СЪЕЗД ДУГАЙЫНДА

ФИЛЬМ

Совет Эвилелиниң коммунистиг партиязының XXVI съездизи партия болгаш чоннуң кан дег быжыг чаңгыс эвииниң бүзүреддиг көргүзүү болган. «Ленинниң партиязының съездизи» деп чаа кинофильмни партийжи дээди шуулганга — төөгүлүг ол болуушкунга тураскааткан.

Бистиң чуртувуска коммунистиг ниитилелди тургузарынче, улустар аразынга тайбыңның болгаш найыралдың быжыглаарынче угланган СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң могаг чок ажыл-чорудулгазының дугайын чаа фильмде тодаргай көргүскен. (СЭТА).

ЧУРТТУҢ ХОВУ-ШӨЛДЕРИНДЕ

Чурттуң хову-шөлдеринде часкы тарылга доостурунуң кырында келген. ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң медээзин ёзугаар алырга, чазын чаштырар культураларны июнь 1-ге чедир 140 миллион 700 муң гектар шөлге тараан.

Оренбург, Бустанай, Павлодарск, Соңгу-Казахстан областарның тарааҗылары эрткен неделяда эң шалыпчы ажылдаан. Часкы бүгү хову ажылдарын олар эң бедик шынарлыг чоруткан болгаш бедик дүжүттүң үндезинин тургусканнар.

Чуртта ниитизи-биле тараа болгаш тараа-бобы культураларын (кукурузаны санаваска) 89 миллион 200 муң га шөлге тараан. Кызыл-тастың үрезинин 38 миллион 200 муң гектар шөлге чаштырган. Арбайны 26,1 миллион, чинге-тарааны — 2,5 миллион, кырлыг-караны — 1,4 миллион, ристи — 611 муң гектарга тараан.

Кукуруза тарылгазы үргүлчүлеп турар. Ол культураны 17,4 миллион га черге оон иштинде тараазын алыр кукурузаны — 3,4 миллион гектарга тараан.

Техниктиг культураларның тарылгазынче улуг кичээнгей ажыл-агыйлар угландырып турар. Чигир свёклазын 3,7 миллион, тарымал-тоорук — 4,2 миллион, соя — 718 муң, хендир — 951 муң гектар шөлдерге тарыттынган.

Мал чеми культураларының тарылгазы үргүлчүлеп турар. Ажыл-агыйлар тарылга шөлдериниң ажаалдазын, амдыгаштан эгелеп чорудуп, дүжүт ажаап алыышкынынга белеткенип турар.

• • •

Литваның колхозтары болгаш совхозтары бо чылын малга витаминниг сиген далганының белеткелинче эрткен чылдыындан барык он хонук бурунгаар кирген. Мурнакчы ажыл-агыйларның дуржулгазын ажыглап тургаш, мал чемиңиң белеткелчилери гектар чер бүрүзүнден 40 центнер чедир чемгерилге единицазынга деңн витаминниг сиген далганың белеткээрин шиитпирлээннер. Ногаан дүжүттүң чемгир шынарларын чидирбези-биле сиген далганын 300 муң тонна чедирерин олар хүлээнгеннер.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки чыыжының үшкү сессиязының дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң түңнелдерин бүгү чурттуң партия организацияларында, Советтерде, хөй-нити организацияларда болгаш күш-ажылчы коллективтерде чугаалажып көрүп турар. Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары төрээн партиязының шуулганының төөгүлүг шиитпирлерин боттарының хан-дамырындан херээ кылдыр бедик көдүрлүушкун-биле хүлээп ап, СЭКП-ниң иштики болгаш даштыкы политиказын чаңгыс эп-сеткил-биле деткип турар.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының Советтери, бүгү чурттаазы ышкаш, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң түңнелдерин бүгү звеноларга чугаалажып көрген болгаш съездиниң шиитпирлерин боттандырар талазы-биле боттарының сорулгаларын тодараткан. Дүүн Тыва АССР-ниң Дээди Совели съездиниң түңнелдерин чугаалажып көргеш, республиканың Советтериниң бо талазы-биле сорулгаларын тодарадыры-биле Кызыл хоорайга чыылган.

Республиканың Дээди Совединиң бешки чыыжының үшкү сессиязы Политиктиг чырдыышкын бажыңынга болган. Сессияны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы депутат **Ю. Л. Аранчын** ажыткан. Дараазында сессияның чугаалажыр айтырыгларын болгаш ажылдаар чурумун бадылаан.

Сессияның хүн айтырыглары:

1. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр Тыва АССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң сорулгаларының дугайы.
2. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайы.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр Тыва АССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң сорулгаларының дугайында илеткелди Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы депутат **М. К. Мендуме** кылган.

Бирги айтырыг талазы-биле санал бергеннер болза: Кызыл хоорккүүском даргазы депутат **Ш. Д. Куулар**, СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары депутат **Д. С. Данзын-оол**, Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозтуң саанчызы депутат **Н. С. Каң-оол**, Таңды районда «Тыва кобальт» комбинатының директору депутат **Ю. И. Колетников**, Каа-Хем районда «Бурунгаар» совхозтуң тракторизи депутат **В. Т. Дудупей**, «Шагонартяжстрой» трестиниң № 15 механизация эргелелиниң кран машинизи депутат **Л. В. Трясин**, Респотребсоюз баштаар черинин даргазы депутат **Ю. С. Катков**, Тыва АССР-ниң юстиция министри **А. Д. Ховалыг**, Бии-Хем районда сельхозтехниканың Туран салбырының чолаачызы депутат **А. А. Сарасинин**, Эрзин районда «Нарын» совхозтуң хойжузу депутат **А. С. Баянова**, республика эмнелгезиниң травматология салбырының эргелекчизи депутат **В. А. Верещагин**, Кызыл районнуң Сукпак көдээ Совединиң күүском даргазы **Ш. С. Ондар**, даараныгла фабриказының быжыкчылар бригадири депутат **Н. И. Вяткина**.

Дараазында илеткелчи **М. К. Мендуме** түңнел сөс чугаалаан.

Сессия СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр Тыва АССР-ниң улус депутаттарының сорулгаларының дугайында Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң доктаалын ажылдап кылган хемчеглер-биле кады бир үн-биле хүлээп алган.

Сессия ийиги айтырыгны — Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын болгаш доктаалдарын бадылаар дугайын чугаалажып көөрүнче кирген. Бо талазы-биле илеткелди Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары депутат **Н. С. Бойду** кылган.

Дараазында сессияга чугаалашкан ол айтырыг талазы-биле хоойлулар болгаш доктаалдар хүлээп алырынче кирген.

Тыва АССР-ниң күрүне эргелелиниң чамдык органнарын эде тургузар дугайында база «Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дугайында» Тыва АССР-ниң Хоойлузунуң 23, 24, 25 чүүлдеринге өскерилгелер киирер дугайында Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың хоойлулары бир үн-биле хүлээп алдынган. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң составында кирип турар албан-дужаалдыг чамдык кижилерни ажылдан хостааның болгаш ажылга томуйлааның дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында доктаал хүлээп алдынган. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң «Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң составынга өскерилгелер киирер дугайында» доктаалын бадылаар дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаалын депутаттар бир үн-биле бадылаан.

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң бешки чыыжының үшкү сессиязы оон-биле бодунуң ажылын дооскан.

ХИРУРГТАРНЫҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ СЪЕЗДИЗИ

МИНСК. (СЭТА). Хирургтарның бүгү-эвилел съездизи Белоруссияның найысылалында ажыттынган. Медицинаның эң нарын адырларының бирээзи — хирургияның амгы байдалын болгаш оон моон соңгааргы хөгжүлдезиниң сорулгаларын хирургтарның бүгү-эвилел эртем ниитилелиниң баштаар черинин даргазы академик Б. В. Петровский съездиге кылган бодунуң илеткелинге тодаргай чугаалаан.

Клиника практиказынга солун дуржулга сөөлгү чылдарда чедип алдынган — чүрекке болгаш дамырларга кезип эмнээшкиннерни кылып, микрохирургияны практикага калбаа-биле нептереткен. Чиргилчинниг херел, кедергей ооҗум дааш дыңнадыр херекселдер, волоконнуг оптика, криогенниг аппараттар ам хирургтарның идегелдиг дузалакчылары болган.

Эртемден — специалистерниң айтырыглар адырлары-биле илеткелдерин съездиге база дыңнаан. Даштыкы чурттардан келген аалчылар — делегейниң сураглыг хирург эмчилери съездиниң ажылында киржип турар.

СОВЕТТЕРНИҢ АЖЫЛЫН—ЧАА БЕДИКЧЕ

«СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр республиканың улус депутаттарының Советтериниң сорулгаларының дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы депутат М. К. МЕНДУМЕНИҢ илеткелинден

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлериниң хайныктырып үндүргени республиканың ажылчы чоннарының политиктиг болгаш күш-ажылчы кайгамчык улуг бедик көдүрлүушкунунуң байдалында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң амгы сессиязы чыылган-дыр деп, илеткелчи онзалап демдеглээн.

Ниитизи-биле 70 чылдарны чурттуң, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның ажыл-агыйының, культуразының хөгжүлдезинге эң улуг базым кылдыр үнелеп болур деп, СЭКП-ниң XXVI съездизинге демдеглээн. Автономнуг республикаларның, оон иштинде Тываның экономиказын болгаш культуразын хөгжүдер талазы-биле СЭКП ТК-ның доктаалдарын чайгылыш чокка боттандырып келгенин эш Л. И. Брежнев партияның XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинге айыткан. Улуг орус улустуң болгаш ССРЭ-ниң өске-даа улустарының ака-дуңма дузаламчызынга даянмышаан, Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга, чоннуң амыдырал деңнелин бедидеринге улуг чедиишкиннерни төөгүлүг кыска хуусаада чедип алган.

Оңгу беш чылда үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли тоску беш чылдаазы-биле деңнээрге 29,3 хуу, продукция бүдүргени тоску беш чыл планының чылдарында турганындан 119,5 миллион рубль хөй болган. Үлетпүрде кол бүдүрүлге фондулары 72,2 хуу өскен.

Капитал тудуу улам ыңай сайзыраан. Тоску беш чылдаазындан 32,5 хуу хөй капитал салымышкыннарын шиңгээдип алган, кол фондуларны 33,6 хуу хөй кылдыр ажыглалга кирген.

Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазының быжыкканың илеткелчи демдеглээн. 1976—1980 чылдарда адырлар аайы-биле капитал салымышкыннарының хемчээли 272 миллион рубль болган, кол фондулар 42,0 хуу улгаткан. 655 муң га шөлге мелиорация ажылдарын чоруткан. Көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери оңгу беш чылда сүттү, дүктү чылда ортумаа-биле бүдүрерин көвүдеткен, күрүнеге сүт садар талазы-биле даалгаларны күүсеткен.

Автомобиль, агаар, хем транспорту, садыг, чоннуң коммунал-амыдырал хандырылгазы, кадык камгалалы, культура, улус өөредилгези эрткен беш чылдарның дургузунда улам ыңай сайзыраан.

1990 чылга чедир бүдүрүкчү күштерниң комплекстиг хөгжүдериниң перспективтиг программазы-биле бистиң республика депсегленмишаан, он бирги чылче эгелеп кирген. Ол программа СЭКП-ниң XXVI съездизинге Отчёт илеткелге, «1981—1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарынга» үндезилеттинген. Партияның съездизиниң шиитпирлерин он бирги беш чылда боттандырар талазы-биле областың партия организациязының, улус депутаттарының Советтериниң, хөй-нити организацияларының, ажыл-агый органнарының сорулгаларын партияның XVIII область конференциязынга, областың болгаш хоорайның партия активиниң хуралынга тодаргайлаан. Ол сорулгаларны күүседири Советтерниң бүгү чадаларының ажыл-чорудулгазының кол утка-шынары болган турар ужурлуг.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң бедик негелделеринге дүүштүр улус депутаттарының бүгү Советтери, министерстволар болгаш ведомстволар улус ажыл-агыйының планнаарын болгаш эргелеп башкарарын сайзырангайжылар, камналга чурумун быжыглаар талазы-биле улуг ажылды чорудар, материалдыг, күш-ажыл болгаш саң-хөө курлавырларын, одалга чүүлүн, энергияны болгаш чиг-этти камныг болгаш боттуг ажыглаарын хандырар, чидириг, когаралдарны чайладыр, ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи чорукту узуткаар талазы-биле хемчеглерни бүдүрүлге, совхоз, организация бүрүзүнге ажылдап кылыр болгаш боттандырар ужурлуг. Үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң тудуун база чаартылгазын амгы беш чылда боттандырар чорук үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин көвүдедир арганы бээр.

1980 чылдың деңнелинге уаур үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрерин 21—23 хуу көвүдедирин көрдүнүп турар. 1985 чылда үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли ниитизи-биле 127 миллион рубль болур, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 18—21 хуу өзер. Электроэнергетиканы, автомобиль транспортун, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн бедик темпилер-биле хөгжүдер, тудуг материалдарын, культура-амыдырал ужур-дузалыг барааннарны бүдүрерин көвүдедир.

Бо планнарны чедиишкинниг боттандырар дээш республиканың Советтериниң бүгү звенолары суурнуң, хоорайның, районнуң, республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин комплекстиг чорударын хандырары ышкаш мыңдыг чугула сорулгаже боттарының күженишкиннерин мөөңнээр ужурлуг.

Советтерниң ажыл-агыйжы эргелерин калбартырынга, девискээр аайы-биле эргелеп башкарарының деңнелин бедидеринге «Ажыл-агый тургузуушкунунга улус депутаттарының Советтериниң ролюн улам ыңай бедидер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алганы доктаалы онза ужурлуг.

Ында көрдүнген хемчеглер, съездиниң тодарадканы дег, Советтерге чүгле ниитилел бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезинге салдарын күштелдирер эвес, а харын оон-биле кады социал-культура чергелиг айтырыгларның кичээнгейин улгаттырар арганы берип турар.

Комплекстиг хөгжүлдени эргелеп башкарарынга болгаш бүдүрүлгелерниң, организацияларның ажыл-чорудулгазын дүүштүреринге кол чепсек болза девискээр аайы-биле планнар болур. Доктаамал комиссияларга, Советтерниң сессияларынга планнарны чугаалажып көрүп тура, оларның боттуун, балансылашкаан, көргүзүг бүрүзүнүң экономиктиг үндезилеттингенин чедип алыры чугула.

Чоннуң херегле барааннарын бүдүрерин калбартырының болгаш оларның шынарын экижидериниң, ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң чугулазын СЭКП-ниң XXVI съездизинге демдеглээн. Бо сорулга чоннуң херегле барааннарын бүдүрүп турар бистиң элээн хөй министерстволарывыска, ведомстволарывыска, ылаңгыя, Арга-ыяш ажыл-агый, Одаар чүүл үлетпүрүнүң, Амыдырал хандырылга министерстволарынга, чурт үлетпүрүнүң эргелелинге хамаарыжыр. Олар чоннуң херегле барааннарын бүдүрериниче болгаш шынарын экижидеринче ам-даа кичээнгейни чедир угаавайн турар болгай.

Улус депутаттарының хоорай, район Советтери, министерстволар, эргелелдер, ведомстволар болгаш бүдүрүлгелер чоннуң херегле барааннарын бүдүрерин көвүдедир, шынарын экижидер талазы-биле тодаргай хемчеглерни боттандырар, планнарның чүгле хемчээл талазы-биле күүсединиң чедип алыр эвес, а тус черниң-ле курлавырларын, бүдүрүлгелерниң артынчыларын болгаш өске-даа аргаларны ажыглап тургаш номенклатура талазы-биле база күүсеттинген турарын чедип алыр ужурлуг.

Ынчангаш чоннуң херегле барааннарын бистиң республикага бүдүрерин он бирги беш чылда, оңгу беш чылдаазындан 20—25 хуу өстүрерин чедип алыр ужурлуг бис.

Чоннуң аъш-чем-биле хандырарын экижидеринче СЭКП-ниң XXVI съездизи улуг кичээнгейин угландырган болгаш аъш-чемниң тускай программазын ажылдап кылырының чугулазын айыткан. Оон үндезини болза көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай көдүрери, продукцияны кадагалаар болгаш болбаазырадыр кылыр [illegible] биле деңге хөгжүдери болур.

Ол программада бирги чергениң сорулгазы — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидери, көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин болгаш белеткээрин көвүдедири болур.

Көдээ ажыл-агыйны интенсификастаанының, оон материал-техниктиг баазазын быжыглаанының, техниктиг эде-чепсегжелелдиниң болгаш совхоз бүдүрүлгезиниң үлетпүр үндезининче шилчиткениниң күзели-биле республиканың көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязының хемчээлин 1985 чылда 140 миллион рубль түңге азы 1980 чылдаазы-биле деңнээрге 35,9 хуу улгадырын чедип алыр сорулганы партияның XVIII область конференциязы салган.

Тарааның, картофельдиң, ногааларның күрүне планнарын күүседир болгаш иштики хереглелдерни долу хандырары-биле оларны бүдүрерин элээн улуг хемчээлге өстүрер ужурлуг бис.

Көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүнүн бедидери чер ажылының культуразын улам экижиткениниң, тарылга шөлдериниң структуразын болгаш ээлчештирилгезин сайзырангайжытканының, хөрзүнүү ажылдап кылырының системазын, эрозиядан камгалаарын экижиткениниң, үнүштерниң хоралакчылары болгаш аарыглары-биле демиселди күштелдиргениниң, органиктиг, минералдыг чемишчилгелерни ажыглаары, черни мелиорастаарын экижиткениниң ачызында чедип алдынар.

Көдээниң ажыл-ишчилериниң соңгаарлатпас чугула сорулгазы кылдыр СЭКП-ниң XXVI съездизиниң тургускан айтырыы болза көдээниң шалыпчы фронтузу кылдыр чарлаан мал ажылын улам ыңай хөгжүдери болур. Партияның область организациязының активиниң хуралынга мал ажылының ажыктыын бедидериниң оруктарын тодаргай чугаалашкан.

Бистиң республиканың ажыл-агыйларының бүгү категорияларынга эът бүдүрерин чылда ортумаа-биле 34—36 муң тонна (диригге деңзи-биле), сүттү—60—63 муң тонна, дагаа чуургазын — 34 борбак миллион, дүктү—2400 тонна чедирерин көрдүнген.

Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле партияның XVIII область конференциязының айыткан сорулгаларга дүүштүр СЭКП Тыва обкому болгаш Министрлер Чөвүлели амгы үеде тускай программаларны ажылдап кылып турар. Оларның чамдыызы ам бадыткаттынган. Ол чижектиг программаларны район, совхоз бүрүзүнге ажылдап кылыр апаар.

Малдың баш санын кадагалаарын экижидеринче, ону өстүрериниче онза кичээнгейни салары чугула. Республиканың специалистаан ажыл-агыйларынга малды семирти азыраарын организастаары база улуг ужур-дузалыг болур.

Республиканың совхозтарының материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга он бирги беш чылда 250 миллион рубль капитал салымышкыннары көрдүнген. Күрүнеден ап турарывыс чүүлдер бисте долузу-биле ажыктыг ажыглаттынмайн турар деп чүвени миннип чугаалаар ужурлуг бис. Көдээ ажыл-агыйның күчүлүг техниказы чөптүг ажыглаттынмайн турарының фактылары эвээш эвес, черни болгаш минералдыг чемишчилгелерни ажыглап турарында улуг четпестер бар. Күрүнеден көрдүнген акша-хөреңгилер чогуур эгилдиглиг болзун дээш бүгү звеноларга удуртулганың деңнелин мурнундаазындан үскок бедидери, күш-ажылчы коллективтерге Советтерниң организакчы ажылын күштелдирери негеттинип турар.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедириниң болгаш чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарының айтырыын шиитпирлээр сорулга-биле чер-чер Советтери бүдүрүлгелерниң дузалал ажыл-агыйларының, а ол ышкаш хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйларының хөгжүлдезинче улуг кичээнгейни салыр ужурлуг.

Республиканың чамдык районнарында хууда дузалал ажыл-агыйларда малдың баш санының кызырлыры уламчылап турар. Бисте ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның 20 муң өг-бүлелери бажың чанының участоктары, мал-маганы чок, бажың чанының хөй-хөй участоктарын ажыглавайн турар, а ол хиреде көдээ болгаш суур Советтери ол айтырыгларже ханылап кирбейн келген. Ындыг байдалды Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Эрзин болгаш өске-даа районнардан көрүп болур.

Көдээ Советтерниң күүскомнары, совхозтарның удуртукчулары чурттакчы чонга сиген кезер черлерни, одарларны чогуур үезинде үндүрүп бээринче, белеткеп алган мал чемнерин сөөртүрүнге транспорт хуваарынче эвээш кичээнгей салып, мал кадарын организастаарынга дуза чедирбейн турар. Ооң түңнелинде районнарның хөй кезиинде тарылга шөлдерин, одарларны хууда мал са базып, мал чидип турар.

Республиканың улус ажыл-агыйының адырларының хөгжүлдези капитал тудугнуң дүрген хөгжүдеринден база улам ыңай сайзырангайжыдарындан шуут хамааржыр. Бо беш чылда тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли 1,5 катап өзер.

Амгы үеде капитал тудуг чурт иштиниң тудуг материалдарын бүдүрери база тудуг индустриязы-биле дүүшпейн турар. Чоруун чайладыры-биле кол фондуларны болгаш бүдүрүлге күчүлерин чогуур үезинде ажыглалга кирерин хандырар талазы-биле ажылды күштелдирери, акша-хөреңгиниң база курлавырларны ажыглалга кирер чугула объектилерге мөөннээри, тудугнуң хуусаазын кызырары, төлевилел-смета херээн экижидери эргежок чугула.

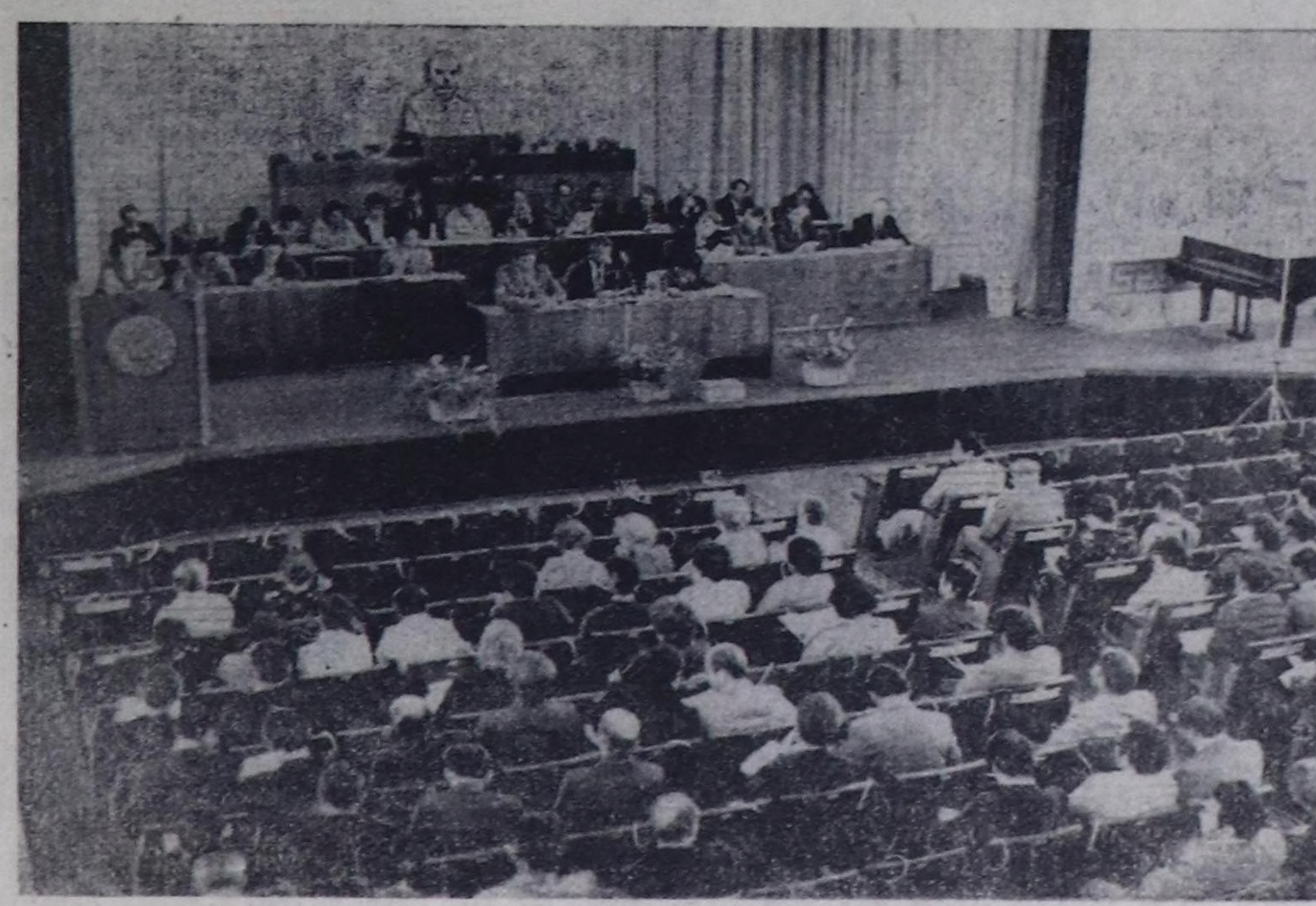
Көдээ тудугже онза кичээнгейни салза чогуур, ында чуртталга болгаш социал-культуралыг өске-даа объектилерниң тудуунуң темпилери СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүшпес болуп, көдээ чоннуң хереглелин дыка черген-биле хандырып шыдавайн турар. Бүдүрүлгениң эвес объектилерге тускайлап берген капитал салымышкыннарны доктаамал шиңгээттинмейн, оларны ажыглалга кирериниң хуусаалары үстүп турар. Оңгу беш чылдың эрткен чылдарында көдээ талазы-биле капитал салымышкыннарының планы чүгле 69 хуу күүсеттинген. 126 муң дөрбелчин метр чуртталга черлерни планга чедир бербээн. Көдээге чурттал черлерин база социал-культуралар-ның объектилерин дүрген тударының калбак программазын СЭКП обкомунуң бюрозу болгаш республиканың Министрлер Чөвүлели чоокта чаа бадылаан.

Он бирги беш чылда чуртталга черлериниң, коммунал объектилерниң, школа, уруглар, медицина албан черлериниң, садыгның база амыдырал хандырылгазының оран-савазының тудуушкунунга, чаагайжыдылгага болгаш ногаанчыдылгага хожудаашкыны болдурбайн тургаш, бүдүрүлгелерни комплекстиг тударын хандырар ужурлуг бис. Экономиканы удуртурунга адыр болгаш девискээр принцивин дүүштүрер дугайында Конституцияда айыткан чүүлдү Советтерниң боттандырары тудугда херектиг байдалынче ханылап кирери оларга хүлээдип турар. Ындыг турбуже Каа-Хем, Улуг-Хем болгаш өске-даа чамдык районнарның Советтериниң күүскомнары ол айтырыгларны четпес шиитпирлеп турар.

Чуртталга-коммунал, чоннуң амыдырал база садыг хандырылгазының, чаагайжыдылганың, социал-культура тудуужун, транспорттуң, харылзаазының талазы-биле улуг сорулгалар он бирги беш чылда салдынган.

Нииги ажыглал транспортун хөгжүдери чугула сорулга болуп турар. Автотранспорттуң бүдүрүкчүлүүн бедидер сорулга-биле септелге баазазын бүгү хемчег-биле хөгжүдери, шимчээр составтың техниктиг ажаалдазын, чолаачыларны белеткээрин база мергежилин бедидерин экижидери эргежок чугула. Ол айтырыглар бүгү-ле хоорайкүүскомнарның кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг.

(Уланчызы 2-ги арында)

ЧУРУКТА: сессияның ажылының үезинде.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки чыыжының үшкү сессиязы

СОВЕТТЕРНИҢ АЖЫЛЫН—ЧАА БЕДИКЧЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Телефон-телеграф болгаш почта харылзаазының бүгү херекселдерин улам ыңай дүрген хөгжүдерин хандырары, хоорайларның болгаш районнарның телефон станцияларының хемчээлин 1,9 катап улгаттырары, Кызылдың өске хоорайлар-биле турум автоматтыг телефон харылзаазын хандырары негеттинип турар.

Харылзаа херекселдерин ажыктыг кылдыр ажыглаарының, чурттакчылыг черлер-биле телефон харылзаазын, солун, сеткүүл чедирилгезин экижидерининң дээштиг хемчеглерин хоорракүүскомнар алыр ужурлуг.

Социал хандырылгазын, улус өөредилгезин, культураны, кадык камгалалын, күш-культураны болгаш спортту улам ыңай хөгжүдер талазы-биле чаа сорулгаларны СЭКП-ниң XXVI съездизи салган. «Уругларлыг өг-бүлеге күрүне дузаламчызын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» болгаш «Чоннуң социал хандырылгазын улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаа хүлээп алган доктаалдары кижи дугайында улуг сагыш салыышкынының тодаргай херечизи болур. Ажылчы чоннарның пенсия хандырылгазын экижидер чорук социал хандырылга органнарының ажылы тодаргай база бир демниг болурун, улус депутаттарының Советтериниң удуртулгазының деңнели бедик болурун негеп турар. Пенсионерлерни ажылга калбаа-биле хаара тудары эргежок чугула.

Школаларның, өөредилге черлериниң болгаш культура-чырыдылышкынның албан черлериниң ажылын сайзырангайжыдарынга база материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга чер-чер Советтерниң күүскомнары, республиканың Чырыдылышкын, Кадык камгалал болгаш Культура министерстволары онза кичээнгейни салыры эргежок чугула.

Материалдыг баазаны дыка быжыглаар, бар спорт дериништиннерин болур-чогуур-биле ажыглаар, массалыг күш-культура шимчээшкинин калбартыр дээш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитет, чер-чер Советтери хөй ажылды кылыр херек.

Ниитилел амыдыралының бүгү талаларынга Советтерниң ролюн улам ыңай бедидеринче угланыышкынны партия хажык чок чорудуп турар. ССРЭ-ниң Конституциязын, РСФСР-ниң Конституциязын, Тыва АССР-ниң Конституциязын хүлээп алган чорук республиканың Советтериниң ажылынга чаа үе-чада болган. Ол чорук Советтерниң бүгү-ле организас-массалыг ажылын чаа деңнелче көдүрүп үндүрерин, экономика болгаш социал-культура тудуушкунун удуртурунун хевирлерин база аргаларын сайзырангайжыдарын, Советтерниң эрге-хүлээлгелерин эң-не долузу-биле ажыглаарын негеп турар.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринде айыткан сорулгаларны республиканың Советтериниң күүседириниң талазы-биле хемчеглерни республиканың Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели чугаалажып көөрү-биле силерге кирип тур деп, илеткелчи чугаалаан. Бистиң республиканың бүгү-ле Советтеринге сессиялар болуп эрткилээн, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринде айыткан сорулгаларны оларга чугаалажып көрген. Ук сессияларның ажылынга 3300 ажыг депутат киришкен, олардан 742 кижи санал берген болгаш 400 хире саналдарны киирген. Советтерниң ажыл-чорудулгазының хевирлерин база аргаларын улам ыңай сайзырангайжыдарының, оларның организас-массалыг ажылының деңнелин бедидериниң эргежок чугулазының дугайын депутаттар чер-чер Советтериниң сессияларынга чугаалап турган.

Республиканың чер-чер Советтериниң ажылында чогумчалыг чүүлдер-биле чергелештир, боттуг четпестер ам-даа бар болуп турар. Чамдык районнарга сессияларны организас талазы-биле куду деңнелге эрттирип, ажыл-херектиң байдалын болур-чогуур-биле анализтевейн турар. Өвүр, Тожу, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга районнарның Советтериниң сессияларынга 1980 чылда депутаттарның санал бергениниң саны кызырылган. Эрткен чыл дургузунда Кызыл, Ак-Довурак, Чадаана, Туран, Шагаан-Арыг хоорайларның, Каа-Хем суурнуң, Өвүр районнуң Советтериниң сессияларынга чаңгыс-даа депутат чагы тургустунмаан. Өвүр болгаш Таңды районнарның Советтериниң күүскомнары чогуур удуртулганы четпес боттандырып база доктаамал комиссияларның ажылын эки аайлап таарыштырбайн турган. Бай-Тайга, Бии-Хем, Каа-Хем болгаш өске-даа районнарның көдээ Советтериниң доктаамал комиссиялары Советтерниң мурнунга отчеттарын чогуур-биле бербейн турар. Каа-Хем, Өвүр, Таңды болгаш Барыын-Хемчик районнарның көдээ Советтеринде кадрлар солчулгазы улуг болуп турар.

Улус эрге-чагыргазының бүгүн эргелиг төлээлекчизи болур депутат бүрүзү Советтиң шиитпирлерин, чурттуң хоойлуларын, чазактың доктаалдарын күүседир дугайында сагыш салыр. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш демиселдиң мурнуку одуруунга турар ужурлуг.

Советтерниң мурнунда турар өйү келген болгаш негелделиг сорулгаларның бирээзи болза, хоойлуларны бызаа хүлээп ап турар шиитпирлерни күүседип турарын контрольдаары болур.

Советтер болгаш оларның органнары контрольду база күүселдениң хыналдазын организастаарын быжыг турушту-биле сайзырангайжыдар, күрүнениң сагылга-чурумун быжыглаар, ажылдакчыларның инициативазын база ажыл-херекчи чоруун хөгжүдер, даандырган херек дээш оларның харысалгазын бедидер, перспективалыг планнаашкынны, күш-ажылды бызаа эргелеп башкарарын эртемге үндезилеп организастаарын практикага калбаа-биле шиигээдип алыр херек. Совет аппараттың ажылынга культураны бедидеринче улуг кичээнгейни салза чогуур.

Советтер оларга отчёттуг улусчу контроль органнары-биле кады эргелел органнарының болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң ажылынга контрольдуң ажыктыын бедидеринге хөй чүүлдү кылыр ужурлуг.

Дээди Советтиң Президиуму Тыва АССР-ниң хоойлу-дүрүмнерин Үндезин Хоойлуга дүүштүрер талазы-биле чамдык ажылдарны кылган деп, илеткелчи чугаалаан. Хоойлужудулга актыларын ажылдап кылырының төлевилеттинген чүүлдеринге хөй нурууzу кылдынган. Хоойлуларны Конституцияга дүүштүрер ажылдар моон соңгаар-даа үргүлчүлээр. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чаа хоойлуларны хүлээп алганы хоорайларның болгаш районнарның ниитилел амыдыралының бүгү талаларын ылаптыг таарыштырарынга дузалаар, хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну быжыглаарынга улам идиг бээр.

Ынчалзажок хоойлу-дүрүм сагывас, эвээшти бергеш, хөйнү алыксаар кижилер бисте ам-даа бар. Хемчеглер алдынып турза-даа, Кызыл хоорайда, Кызыл, Барыын-Хемчик, Таңды, Тес-Хем, Каа-Хем, Улуг-Хем ышкаш районнарда кем-херек үүлгедиглери ам-даа бедик. Амыдырал харылзааларының, арагалаашкынның уржуктарындан кем-херек үүлгедиглери кызырылбайн турар. Өнчү-хөреңги оорлаар, ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чоруктар бар болуп турар.

Хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну быжыглаарынга милицияның, судтарның, прокуратураның ажылының деңнелин болгаш харысалгазын бедидери чугула. Эрге-чурум камгалаар органнар, Советтер кем-херек үүлгедиглери болгаш корум-чурум хажыдыышкыннары-биле демиселди, хоойлу сагылдазын ханызы-биле анализтеп көөрү, корум-чурумну болгаш хоойлу-дүрүмнү улам быжыглаар талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни алыры, чон ортузунга кижизидилге ажылын чурттап турар черлериниң аайы-биле, коллективтерге күштелдирери чугула.

Чер-чер Советтери, доктаамал комиссиялар, күүскомнар соңгукчулар чагыгларының күүселдезин дээш контрольду күштелдирер ужурлуг деп, М. К. Мендуме демдеглээн. Бо айтырыг, ылангыя Таңды, Тожу, Улуг-Хем районнарның Советтеринге, Көдээ ажыл-агый, Амыдырал хандырылга, Чырыдылышкын министерстволарынга, Курлаңга, «Скотопром» тресиге хамааржыр. Бүгү министерстволар болгаш ведомстволар доктаамал комиссияларның, депутаттарның саналдарын болгаш шүгүмчүлелдерин улам кичээнгейлиг көөрү чугула.

СЭКП-ниң XXVI съездизи Советтерниң ролюн болгаш сорулгаларын ылап тодараткан, оларның чоокку үеде болгаш перспективтиг ажыл-чорудулгазынга программаны берген. Ынчангаш ам бүгү чүве оларның дайынчы, чүткүлдүг органнакчы ажылындан, идепкейинден хамааржыр деп, илеткелчи чугаалаан. Республиканың Советтери боттарының бүгү ажыл-чорудулгазынга съездиге ТК-ның Отчёт илеткелинде, Кол угланыышкыннарда айыттынган чүүлдерни болгаш түңнелдерни чайгылыш чок удуртулга болдурар ужурлуг.

Республиканың министерстволары, ведомстволары, Советтери СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының дугайында доктаалын удуртулга болдургаш, социалистиг чарышты организастаар ажылының деңнелин бедидери, ону ажыл-агый механизмин сайзырангайжыдар хемчеглер-биле холбаары, коллектив бүрүзүнге чогаадыкчы тывыышкынның байдалын тургузары чугула.

Советтер болгаш оларның күүскомнары экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планнарының күүселдезин, эргелел органнарының ажылын, үстүкү партия болгаш күрүне органнарының база боттарының доктаалдарының күүселдезин контрольдаарын боттандырарынга сессиялыг ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдарынче кичээнгейни угландырар деп, илеткелчи чугаалаан. Чугаалажыр айтырыгларны комиссияларның, депутаттарның болгаш активтиң киржилгези-биле хынамчалыг белеткээрин хандырар. Сессияларга ажыл-херекчи байдалды тургузар, депутаттарның саналдарының боттаныышкынының дугайын доктаамал дыннадып турар. Сессияларга депутаттарның дыннадыгларын чугаалажып көөр. Доктаамал комиссияларның ажылын сайзырангайжыдар хемчеглерни Советтер алыр ужурлуг.

Дээди Советтиң Президиуму, Министрлер Чөвүлели, министерстволар, күрүне комитеттери, ведомстволар, Советтерниң күүскомнары «Ажылчы чоннарның чагаалары болгаш саналдары-биле ажылды СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге холбаштыр экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалынга дүүштүр чагаалар-биле ажылдың хевирлерин болгаш аргазын база хамаатыларны хүлээп алырын организастаарын сайзырангайжыдар талазы-биле тодаргай хемчеглерни боттандырар апаар деп, оратор демдеглээн.

СЭКП-ниң съездизиниң шиитпирлеринге сорук кирген республиканың ажылчы чоннары, социалистиг чарышты калбартпышаан, он бирги беш чылда төлевилеттинген сорулгаларны шиитпирлээринче чаа күштер болгаш энергия-биле кирипкен деп, М. К. Мендуме демдеглээн. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының беш айлар планын ажыр күүсеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер планны бүдүрүлгелерниң эң хөйү күүсеткен.

Көдээ ажыл-агый ажылдакчылары чогуур чединишкиннерлиг болуп, бирги кварталда күрүнеге мал, сүт, чуурга садарының планнарын күүсеткен. 1981 чылдың бирги кварталының түңнелдери-биле Тыва АССР Чөөн-Сибирь зоназынга ийиги черни ээлээн.

Мооң-биле чергелештир эрткен айларның түңнелдери болза, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр алырга, улус ажыл-агыйының чамдык адырларында ажыл чогуур деңнелде эвес дээрзин көргүзүп турар. Беш айларның продукция сайгарар планын 15, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын 16 бүдүрүлге күүсетпээн. Тудуг организациялары ам-даа хожудавышаан. Көдээ ажыл-агыйда хөй четпестерни чайладыр апаар.

Чедип алган эки түңнелдерни быжыглаары, чартык чылдың арткан үезинде күрүнеге эът, сүт, дүк садарының планнарын ажыр күүсеткеш, республиканың малчыннар наадымынга төлептиг ужуражыры чугула. Чер-чер Советтерниң күүскомнары көдээниң ажыл-ишчилериниң ортузунга социалистиг чарышты улам калбартыры, масса-политиктиг ажылды күштелдирери, оларның күштерин дүжүт ажаалдазын, мал чеми белеткээрин, кыштаглаашкынга белеткелди чединишкининиг чорударынче мобилизастаары чугула.

Республиканың ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин, эш Л. И. Брежневтиң илеткелинде болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга чугаазында чүүлдерни болгаш түңнелдерни чаңгыс эп-сеткилдиг деткип турар. Ынчангаш Тыва АССР-ниң улус депутаттарының Советтери, областың партия организациязының удуртулгазы-биле чораш, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга идепкейлиг киржип тургаш, төлептиг салыышкынын киирер дээрзинге бүзүрелин илеткелчи илергейлээн.

* * *

Дараазында чугаалашкан айтырыг талазы-биле санал бээри эгелээн.

Сессияга бир дугаарында Кызыл хоорküüскомунуң даргазы депутат **Ш. Д. Куулар** санал бергеш, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин, аңаа эш Л. И. Брежневтиң кылганы Отчёт илеткелди кызылчылар улуг көдүрлүүшкүннүг хүлээп ап, кижи дээш, Төрээн чурттуң күчүзүн быжыглаар дугайында сагыш салыышкыны дээш партияга өөрүп четтиргенин илергейлеп турарын чугаалаан.

Съездиниң шиитпирлеринге сорук кирген кызылчылар бо чылдың бирги кварталында чединишкининиг ажылдаан. Беш бүдүрүлге болгаш Кызыл хоорай СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын чаалап алган. Хоорайның бүдүрүлгелери бирги кварталда ниити продукция бүдүрериниң, ону сайгарарының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планнарын чединишкининиг күүсеткен. Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге кол фондуларны барык 49 хуу хөйнү ажыглалга киирген. Беш айларның планнары кол-кол көргүзүглер талазы-биле күүсеттинип, чаагайжыдылгага хамааржыштыр элээн ажылдар кылдынып турар.

Ынчалза-даа ажыглаттынмайн турар курлавырлар хөй. Эрткен чылдың ол үезиниң деңнелинге бодаарга беш айларда үлетпүр бүдүрүлгезиниң темпизин өстүрери кудулаан. Тудуг-монтаж ажылдарының планы күүсеттинмээн. Төлевилел ёзугаар күчүзүн шиңгээдип албайн турар бүдүрүлгелер бар. Бүгү бүдүрүлгелерниң деңдески ажылдаары чедип алдынмайн, продукцияның шыпарын экижидери чугула айтырыг болуп артпышаан. Чоңга бараанна бүдүрер планнарын түс черниң чамдык бүдүрүлгелери күүсетпейн келген.

Чогум-на бо айтырыгларны күүскомнуң кичээнгейиниң төвүнге тургузуп, контрольду шыңгыы тургузары негеттинип турар. Чурттанга тудуунуң темпизин бедидери чидиг айтырыг болуп артпышаан дээрзин депутат чугаалааш, бо талазы-биле сорулгаларга доктааган.

Партияның XXVI съездизиниң айыткан улуг сорулгаларын шиитпирлээринге районда калбарган социалистиг чарыш чугула черни ээлеп турарын СЭКП-ниң Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары депутат **Д. С. Данзын-оол** сессияга дыңнаткан. Районнуң ажыл-ишчилери эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге бо чылдың беш айларында эът, дүк бүдүрерин элээн көвүдеткен. Хөй-хөй хойжулар, каларчылар бедиткен социалистиг хүлээлгелерин ап, сөзүнге ээ болуп турар. Районда өшкү кыргылдазы чединишкининиг доозулган. Бир баштан-на 837 грамм дүктү кырган.

Партияның айытканы аъш-чем программазын боттандырарынга районнуң көдээ ажыл-агыйының кол адыры — мал ажылын улам ыңай хөгжүдериниң чугулазын депутат демдеглээн. Ынчангаш малга быжыг чем-суурну тургузары районда бирги чугула айтырыг болуп турар. Ону боттандырарын чер ажылының культуразын бедидери, ылангыя суггаттыг черлерни, техниканы, чемишчидилгени материал-техниктиг курлавырларны чөп ажыглаары-биле тудуш холбаалыг чорудар. Мал ажылын хөгжүдериниң технологиязынче шыңгыы кичээнгей салыры негеттинип турар. Оратор мал ажылында чамдык четпестерни анализтээн. Ылангыя малдың чылче күүсеттинмейн, ооң чаш төлдү камгалап ап турары эвээш. Ооң түңнелинде район мал ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш садар талазы-биле күрүне мурнунга улуг өрелиг болуп турар. Ону эдеринче амгы үеде бүгү кичээнгейни угландырып турар.

—Районнуң чер-чер Советтери партияның съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр боттарының сорулгаларын тодарадып, тодаргай хемчеглерни ажылдап кылгаш, сессияларга бадылаан — деп, «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая СБФ-зының саанчызы депутат **К. С. Кан-оол** сессияның индириндеи чугаалаан. Ону боттандырары Советтерниң, депутаттарның тодаргай угланыышкыныг органиакчы ажылындан улуу-биле хамааржыр.

Бо талазы-биле элээн ажылдар «Барлык» совхозта, ылангыя ооң Бижиктиг-Хая фермазында кылдынып турарын депутат демдеглээн. Коллектив бирги кварталда сүт бүдүрериниң болгаш ону күрүнеге садарының планын чединишкининиг күүсеткеш, партия райкомунуң болгаш райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Он бирги беш чылда совхозка улуг ажыл кылдынар. Ылангыя улуг хемчээлдиг тудуг ажылдары фермада эгелей берген. Бо беш чылда фермага инектерни ажаап-чемгерерин, саарын долузу-биле механизастаары көрдүнген. Моон-биле кады шиитпирлезе чогуур айтырыглар эвээш эвес. Кыштагларны чоокку чылдарда электрижидери чугула айтырыгларның бирээзи болуп турар. Ол ышкаш малчыннарның хөй кезии өглерде чурттап турар болганда бо талазы-биле шиитпирлезе чогуур ажылдар хөй. Ол ышкаш сес чыл школазының тудуун планнааш, чорудары база чугула айтырыг болуп турарын депутат чугаалаан.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарының тускай хемчеглерин ажылдап кылып, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер болгаш күш-ажылды организастаарын экижидер талазы-биле элээн ажылдар кылдынып турарын «Тыва кобальт» комбинаттың директору депутат **Ю. И. Колетников** саналынга чугаалаан. Комбинаттың минерал-чиг-эт баазазын экижидер сорулга-биле кобальт концентрадын бүдүрүп үндүрерин көвүдедири көрдүнген. Моон-биле кады геология-шинчилел ажылдарының хемчээли өзер. Бо талазы-биле он бирги беш чылда хөй чүүлдер кылдынар. Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидери-биле эртем-шинчилел болгаш дуржулга-конструктор ажылдарын, чаа техника болгаш дешшилгелиг технология талазы-биле ажылдарны чорутпушаан, комбинатта күш-ажыл камгалалын болгаш техниканың айыыл чок чоруун экижидер, күш-ажылды механизастаарының деңнелин бедидер талазы-биле айтырыгларже шыңгыы кичээнгей салдынып турарын депутат анализтээн. Ооң түңнелинде эрткен чылдарда элээн ажылдар кылдынган. Ажылдакчыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары экижээн. Чүгле күш-ажыл камгалалынга хамаарышкан хемчеглерни боттандырарынга ооң беш чылда 680 муң рубльди чарыгдаан. Бо чорук гидрометаллургия цехиниң болгаш ТЭЦ-тиң доозуналыышкын болгаш газталыышкынын дыка эвээжеткен.

Ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары ажылчыннарның күш-ажылдын бүдүрүкчүлүүн бедидеринге идиг бээрин оратор демдеглээн.

Бистиң совхозтуң ажыл-ишчилери боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны чединишкининиг күүседир дээш бедик тура-соруктуг ажылдап турар деп, Каа-Хем районда «Бурунгаар» совхозтуң тракторизи депутат **В. Т. Дудупей** чугаалаан. Ажыл-агыйның механизаторлары, чер ажылдыгларына тараа культураларының үрезинин чаштырарын болгаш картофель олурутурун шалыпкын доскан. Амгы үеде мал чеми культураларының чажылдаза адакталып, ногаалар тарыыры уламчылап турар.

Совхозтуң удуртулгазы, специалистери чер ажылының культуразын бедидип, хөрзүннүң үнүш-дүжүткүрүн көвүдедиринче, көдээге механизатор кадрларны өөредип, белеткээринче улуг кичээнгейни салып, тодаргай ажылдарны кылып турарын депутат дыңнаткаш, ажыл-херекте бар четпестерге доктааган. Чижээ, ажыл-агый эрткен беш чылда мал ажылының продукциязын күрүнеге садарының планныг даалгаларын күүсетпээн. Ооң кол-ла чылдагааны — ук адырларда четпестерниң болгаш шиитпирлеттинмээн айтырыгларның бар болуп турары. Ниитиниң малының өлүп хораар, чидер, самчыгдаттынар чоруктары читпейн турар. Ооң дириг камгалаттынып турар төлүнүң саны эвээш. Мал чемнерин белеткеп алырының планнары чыл бүрүде күүсеттинмейн турар. Бо бүгү четпестерни чайладырының дээштиг хемчеглери болур-чогуур-биле алдынмайн турар.

Ол ышкаш Сельхозтехкүрүкомнуң районнар аразының каттыжыышкынының ажылында улуг четпестер барын депутат шүгүмчүлээн.

«Шагонартяжстрой» трестиң коллективи эрткен беш айларның дургузунда чамдык эки түңнелдерни чедип алганын ук трестиң 15-ки механизация эргелелиниң аар кран машинизи **Л. В. Тряскин** бодунуң саналынга чугаалаан. Эрткен чылдың ол үезинде турганынга деңнээрге, 614 муң рубль хөй түңге тудуг-монтаж ажылдары кылдынган. 1623 дөрбелчин метр чурттаала шөлүн ажыглалга киирген.

Бердинген планныг даалгаларны күүседир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер дээш калбарган социалистиг чарышка эки көргүзүглерни чедип ап турар коллективтер трестте эвээш эвес. № 20 КМК эрткен беш айларның планын 105,4 хуу күүсеткен. Бригадалардан № 18 КМК-ның Т. Воронинага удурткан дашчылар бригадазы тудуг-монтаж ажылдарының планын 127 хуу күүсеткеш, чарышка тиилекчи болган.

Оон-биле чергелештир тудуг ажылдарында шыңгыы четпестер барын, ооң уламындан хөй-хөй чүгула көргүзүглер талазы-биле планнар күүсеттинмейн турарын эш Тряскин шүгүмчүлээн. Ол четпестер чамдык участоктарда күш-ажылды багай организастаанындан, тудуг материалдары-биле хандырылганың багайындан, керээлиг организациялар дугуржулга ёзугаар боттарынга алган хүлээлгезин четче күүсетпейн турарындан база өске-даа янзы-бүрү чылдагааннардан болуп турар. Ынчангаш ук организацияларның удуртукчуларындан негелде-харысалганы күштелдирип, керээлерде кирген негелделер өй-шаанда ылап-ла күүсеттинген турарын чедип алыры чугула дээрзин депутат айыткан.

Республиканың садыг организациялары, ниитиниң чемненилге черлери эрткен беш чылдың планныг даалгаларын чединишкининиг күүсеткеш, чаа беш чылды база эки эгелээн. Бараан сайгарарының, ниитиниң чемненилгезиниң болгаш тудуг-монтаж ажылдарының беш айлар планы бүрүн күүсеттинген. Чурттакчы чоңга, ылангыя көдээ ишчилерге үлетпүр, аъш-чем, культура-амыдырал бараанарын садары чыл келген тудум көвүдеп турар.

Чонну аъш-чем, бирги ээлчегде мал ажылының продуктулары-биле хандырарын экижидерин чугула сорулгаларның бирээзи кылдыр СЭКП-ниң XXVI съездизи идип үндүрген. Республиканың садыг организациялары ол талазы-биле элээн хөй ажылдарны кылып чорудуп турарын респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазы депутат **Ю. С. Катков** чугаалаан. Ылангыя бүдүрүлгелерниң, албан организацияларның дузалал ажыл-агыйының база хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче, оларга хаван, дагаа, мал азыраарын идепкейжидип, артыкшылдыг продуктуларны садарын организастаарынче улуг кичээнгейни салып турар. Ол ышкаш чурттакчы чондан көдээ ажыл-агый продуктуларын садып, белеткээр талазы-биле хөй талалыг ажылдарны кылып чорудуп турар.

Ынчалзажок садыг организацияларының, ниитиниң чемненилге черлериниң ажылында четпестер ам-даа бар. Оларны эдериниң хемчеглерин ап чорудуп турар.

Индирде Тыва АССР-ниң юстиция министри **А. Д. Ховалыг.**

— СЭКП-ниң XXVI съездизи социалистиг хоойлуну хажык чокка сагыыр айтырыгны шыңгыы тургускан — деп, саналының эгезинде ол демдеглээн.

Республиканың Юстиция министерствозу Дээди суд-биле кады он бирги беш чылда юстиция органнарының бүгү системазының организастыг ажыл-чорудулгазын экижидеринче угланган хемчеглерин ажылдап кылган. Бо чылдың апрельде суд ажылдакчыларының чөвүлел хуралын эрттиргеш, аңаа партияның съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр суд органнарының сорулгаларын тодаргай чугаалашкан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөрткү чыыжының III сессиязынга болгаш СЭКП Тыва обкомунуң II пленумунга республикага социалистиг хоойлу-дүрүмнүң база хөй-ниитиниң корум-чурумун улам ыңай быжыглаар айтырыгларны чугаалашкаш, чогуур доктаал-шиитпирин хүлээп алган. Ону амыдыралга боттандырар дээш прокуратура, юстиция, суд, милиция органнары боттарының ажыл-чорудулгазы элээн идепкейжиткен. Ооң түңнелинде чамдык экижилгелер бар болганын оратор саналынга чугаалаан.

Өвүр, Каа-Хем, Тес-Хем, Тожу, Бии-Хем, Таңды районнарның улус судтары херектерни көөрүн дүргедеткен.

Юстиция органнарының ажылында четпестер чок деп болбас. Херектерни көөрүнүң хуусаазын Барыын-Хемчик, Улуг-Хем районнарның, Кызыл хоорайның улус судтары үрел турар.

Социалистиг хоойлу-дүрүм болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумунуң үрекчилери-биле демиселди республикада ам-даа кошкак чорудуп турар. Социалистиг өнчүнү төтчеглээр, самчыгдаар, ону ээ-харысалга чок көөр чоруктар уламчылавышаан.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр хоойлу-дүрүм органнарының ажылын экижидерин оратор чугулалап айыткан.

Бии-Хемде Туранның райсельхозтехниканың чолаачызы депутат **А. А. Сараскинге** сөс берген.

— Бүгү совет улус-биле бир демей, коллективтиң кежигүннери партияның шуулганының шиитпирлерин бир эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп хүлээп алган. Ол чугула партийжи документилер чолаачыларның, септекчилерниң политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүн болдурган — деп, ол чугаалаан.

Партияның съездизи автомобиль транспортун сайзырадырынче улуг кичээнгейни салган. Ол шиитпирлерни күүседир дээш кижи бүрүзү бодунга бедиткен социалистиг хүлээлгени алгаш, чарышта идепкейлиг киржип турар. Бистиң бригаданың кежигүннери 1981 чылдың чуък сөөртүрүнүн планныг онаалдаларын декабрьда күүседирин аазаан, ынчангаш шалыпчы ажылдап турар.

Автомашиналарга чуъкту чудурер болгаш дүжүрер ажылда улуг четпестер барын ол шыңгыы шүгүмчүлээн. Бир эвес ону экижидер болза улус ажыл-агыйының чуъгун сөөртүрүн улам көвүдээрин ол айыткан. Машиналар чуъкту четчер черинге чедиргеш, делгем куруг кээп турарын четпес деп депутат санаан.

Эрзинде «Нарын» совхозтуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш кызымак ажылдап турарын ол ажыл-агыйда хойжу депутат **А. С. Баянова** саналынга чугаалаан. Совхоз бо чылдың эрткен айларында күрүнеге эът, сүт садарының, мал бажы өстүрериниң планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен. Совхоз ниитизи-биле төрүүр чүс баш хойга онаапштыр 86 хураганы доруктуруп алган.

— Бистиң № 3 бригада чүс баштан-на 87 хураганы, мен бодум 92 хураганы мөнди алдым. Кыштаглаашкынга белеткелди доскан бис, ам 20 тонна сигенни кезип алыр сорулгалыг мен. Совет кижи дээш партия доктаамал сагыш салып турар, аңаа харыы кылдыр эки ажылдаары мээң дорт хүлээлгем — деп, хойжу чугаалаан.

Совхозтуң дирекциязы малчыннарның амыдырал хандырылгазынче улуг кичээнгейни салып, сагыш човап турары эки. Ынчалза-даа культурлуг хандырылга ам-даа четпес. Республиканың хөгжүм-шии театрының артистери концерт, шии көргүспейн келгенин депутат шүгүмчүлээн.

Республика эмнелгезиниң травматология салбырының эргелекчизи депутат **В. А. Верещагин** бодунуң саналының эгезинде партия болгаш совет чазактың хүн бүрү ада сагыш салыышкынының ачызында эмнелге албан черлериниң четкизиниң, ооң материал-техниктиг баазазының өскениң чижектерин көргүзүп тургаш чугаалаан. Бо бүгү болза совет кижи, эмчи дугайында сагыш салыышкын-дыр.

Кылдынган чүүлдер-биле чергелештир эмнелге албан черлериниң ажылында шиитпирлеттинмээн айтырыглар болгаш четпестер барын оратор айыткан. Тес-Хем, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Мугур-Аксы район эмнелгезиниң бажыңнары эргижирээн. Оларны алгыдар, эде кылыр айтырыгларны четпес шиитпирлеп келген. Ооң аңгыда чамдык черлерде кабинеттерни багай дерээнин ол шүгүмчүлээн.

Эмчи кадрларының үнүп-кирер чоруу хөй, ооң кол-ла чылдагааны чуртталга бажыңнары-биле чогуур үезинде хандырбайн турарында. Амгы үеде чүгле Кызыл хоорайда 30 эмчи чурттала бажыңы-биле хандыртынмаан. Оон ыңай көдээ черлерде эмчи кадрларын хандырылгазынче ам-даа болур-чогуур кичээнгейни салбайн турар.

Чоннуң эмчи хандырылгазы экижээн, ынчалза-даа бо талазы-биле моон соңгаар кылыр ажылдарга, шиитпирлээр айтырыгларга В. А. Верещагин доктаап, олче депутаттарның кичээнгейин угландырган.

Кызыл районнуң Суксак көдээ Совединиң күүском даргазы **Ш. С. Ондар** санал бергеш, партияның XXVI съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш суксакчылар канчаар ажылдап турарын таныштырган. «Суксак» совхоз бо чылдың эрткен беш айларында планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен. Суурда ортумак школаның, ясли-садтың, эмнелге пунктузунуң чурттала бажыңнарының тудуглары шалыпкын чоруп турар. Бо ажылдарны чединишкининиг чорударынга депутаттарның киржилгези, ажыл-чорудулгазы улуг салдарлыг болган. Дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче көдээ Совет кичээнгейни салып турар.

Суурда корум-чурум үрээр чоруктар ам-даа бар, аңаа удур демисел кошкак, кудумчуларның чаагайжыдылгазы четпес, телефон харылзаазы багай болгаш өске-даа четпестерни ол чугаалааш, оларны эдериниң шиитпирлиг хемчеглерни алырын хүлээнген.

— Бистиң дааранылга фабриказының коллективи партияның XXVI съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш шудургу ажылдап, продукция бүдүрүп үндүрериниң беш айларының планын 104,4 хуу күүсеткен, онаалдадан ажыр 20 муң рубльдиң продукциязын сайгарган — деп, Кызылдың дааранылга фабриказының хеп быжар цехинде бригадир депутат **Н. И. Вяткина** саналынга чугаалаан.

Чоннуң хүн бүрү негелделерин хандырары-биле хептиң моделдерин үргүлчү чаартып, эрткен чылдарның катап кылбайн турар. Ол чорук ажылды эки организастаарынче, кадрларның мергежилин бедидеринче, оларны белеткээринче кичээнгейни доктаамал салыры негеттинип турар.

Фабриканың ажыл-ишчилери бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга шаптыктап турар четпестерге ол доктааган. Ажылдап турар чери таарымча чок, ниити чурттала бажыңы, ясли-сад чедишпес, оон уламындан кадрларның үнер-кирери хөй, аңаа дуза көргүзерин ол дилээн.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **М. К. Мендуме** түңнел сөс ап, чүве чугаалаан. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлериниң амыдыралга боттандырарынче улус депутаттарының Советтери, депутаттар бүгү ажыл-чорудулгазын угландырар дээрзин ол чугулалап айыткан.

ЧУРУКТА: сессияның ажылының үезинде.

ЭРЕС-ДИДИМ ТУЛЧУП ЧОРААН

Чербинин ыяш ажыл-агый чериниң конторазынга Виктор Петрович-биле чугаалажып орувуста, дөрт кижи кирип келди. Олар организацияда местком кежигүннери болдулар.

— Бо эштин чурумун сайгарып көөр дээш келдивис. Арагалап алгаш, эзирик трактор башкарып, херим эжин үрей үстүрген кижи бо. Ажыл шагы база үскен—деп, чугааны силик кончуг кеттинген аныяк эр эгеледи.—Сөөлгү үеле чуруму дыка баксыраан кижи-дир. Кандыг хемчег алыр бис?

— Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээн соонда шиитпирлиг хемчегни көргүзер херек. Моон мурнуунда эки ажылдап турдуң. Ам арагалай бээр чылдагааның чүдел?—деп, Виктор Петрович айтырды.

Ол аныяк кижи анаа чөптүг харыы берип шыдавады. Уштуп тудуп алган бөргүн уштай тудуп олур. Дерин-даа чоттунар. Сүрээдеп оралы илден. Местком кежигүннери ооң моон соңгаар чурум үревес, арага ишпес дугайында аскы-сөзүн алгаш, шыңгыы сагындырбышаан, өске ажылга ажылдаар шиитпир хүлээп алды.

Дайынның кадыг-дошкун чылдарын чурттап эрткен, бергелерни билир кижи болгаш В. П. Барков сагылга-чурум үрекчилери-биле шыңгыы чугаалажыр, негелделиг удуртукчу. Улуска шыңгыы негелделиг болурундан аңгыда ол ажылчыннарының ажылын үнелеп, амыдыралын хайгаарап чоруур. Эптиг, эки сөстер-биле кижилерге сүме кадып, мланнгыя аныяктарны кижизидер, оларга дуза көргүзерин ол кажан-даа ойталавас.

Коммунист В. П. Барков дайынның эң берге участоктарынга Сталинград, Ясcы-Кишинев бөлүглежилгезинге киржип, эрес-дидим тулчуп чораан. Берге сегиржип алдышкын Днепр хемни кежерде совет солдаттарының шавар халдаашкынының үезинде болган.

Командир Вороново хуторнуң чанынга солдаттарны чыскаапкан. Хемниң ындында фашистерниң кур кужу барын дайынчыларга тайылбырлааш, атака үезинде хөй өлүм-чидим болурун ол чажырбаан. Ооң соонда командылаан:

— Коммунист болгаш комсомолчулар, чыскаалдан үш базым бурунгаар марш!

Чыскаалга кым-даа артпаан. Шупту бурунгаар үш баскаш, кандыг дужаал болурун манап турганнар. Ыяштар кескеш, улуг эвес салдар даап алырын командир чугаалаан. Бир салга-ла беш-беш болуп алгаш, айыттынган шагында Днепрни кежип эгелээннер. Фашистер аңгы-аңгы боо-чепсектен бүлгүртү-ле бергеннер. Октар үзүктел чок сыыңайнып, сугга чаашкыннаар дужуп турганнар. Дайынчыларның когаралы хөй болза-даа, улам на шалыпкын бурунгаарлааш, чаңгыс демниг эрес хөделгеш, дайзынның быжыглалын ээлеп апканнар. Фашистер ону бербес дээш каш-даа удаа атакалаарын оралдашкан. Кызыл армейжилер ол камгалалын үш хүн дургузунда тудуп келгеш, алак соонда дайзынны бүрүн чылча шапкан.

Старшина В. П. Барков Вертячий хутор чанынга болган тулчуушкунну база утпас, сактып чоруур. Кызыл армейжилер камгалалга турда танкылар чоруп органнар. Артында-ла кызыл туктар киискидип алган. Совет танкылар деп бодааш херекке албааннар. Чоокшулап келзе-ле фашист «фердинантылар» болган.

— Чаңгыс базым-даа аткаарлавас! Дайзынның танкыларын эрттирбес— деп, командир дужааган.

Кым-даа деспээн. Кижи бүрүзү-ле гранаталар октап, танкыларны өрттендир берип эгелээн. Оон үнген фашистер кызыл армейжилерниң октарындан өлүп турганнар. Ынчан олар камгалалын ийи хонук дургузунда тудуп келгеннер. Дайзынның чаңгыс-даа танкызы эртпээн.

—Балыгланганаш, госпитальга үш ай чыттым. Оон соонда Ортаа-Дон фронтузунга дайылдажып турдум. Дайынны Австрияга доостум — деп, Чербиниң ыяш-ажыл-агый чериниң директору Виктор Петрович Барков сактып чугаалап орар. —1947 чылда Тываага келгеш, Туранга ДОСААФ организациязын даргалай бердим. Оон соонда Канск хоорайга ийи чыл хуусаалыг ыяш ажыл-агый школазын доозуп алдым. Туранга он чыл ажылдааш, ам Чербиде он чеди чыл чедип тур мен. Ол үениң дургузунда коллдуунда бо ыяш ажыл-агый черин директорлап келгеним бо.

— Коллективтиң мурнунда кандыг сорулгалар туруп турарыл?— деп оон сонуургадым.

— Бистиң кол-ла ажылывыс —чыжыгааны садып дерип, кылыры. Ыяштар олуртуп, тарыыры, арга-ыяшты камгалап, анаа өрт үне бээрин болдурбазы. Коллектив кежигүннери бирги кварталда багай эвес ажылдаан. Балды, хүүректер сывы кылыр планнарывыс күүседиңген — деп, ол харыылады.

Коммунист В. П. Барковтуң дайынчы болгаш күш-ажылчы үлүүн Төрээн чурт бедик-биле үнелээн. Ол Кызыл Сылдыс орден, «Эрес-маадырлыг чорук дээш», «Сталинград камгалалы дээш» деп медальдар-биле шаңнаткан. Тайбың хүннерде Ленинниң юбилей медаль немеже берген.

Дайынчы болгаш күш-ажылдың хоочуну шак ынчаар ак сеткилдиг ажылдап, чурттап чоруур.

Ш. ДОРЖУ.

Моол улусчу революцияның 60. чылынга

ӨҢНҮКТЕРНИҢ ДУЗАЗЫНЫҢ АЧЫЗЫНДА

Моолдуң араттың революстуг чамы база МАР-ның чаазаакы-дуңма күрүнелер-биле бүгү талалыг харылзааларының хөгжүлдезиниң дес-дараалашкак курузун чорудуп турар. 1962 чылда МАР-ның Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниге киргени бо талазы-биле улуг базым болган. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнү болу бергени намның программныг сорулгазы — МАР-та социализмниң материал-техниктиг баазазын тургузарын доозарынга немелде таарымчалыг байдалды болдурган.

ССРЭ-биле МАР-ның аразында бузулбас найыралдың акы-дуңма кады ажылдажылганың чаагай салдары четпээн ажыл-агыйы Моолда чок деп чоргаарал-биле чугаалап болур. Шынап-ла ийи чурттуң кады ажылдажылгазының түңнелдери хөй талалыг. Ол дээрге чүс-чүс үлетпүр, көдээ ажыл-агый объектилери, хөмүр-даш разрезтери, электростанциялар, тудуг, транспорт, харылзаа, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери, күрүне ажыл-агыйлары, чаа хоорайлар болгаш суурлар, культура амыдырал хандырылга, эмнелге, өөредилге черлери-дир. Моол улуска белек кылдыр берген бүдүрүлгелериниң аразында бажың тудар комбинат, Улан-Батор — Алтай деп узуну 1100 километр радиореле шугуму, 100 муң дөрбелчин метр шөлдүг чурттаалга комплекизи болгаш өске-даа объектилер хамааржыр.

Акы-дуңмалышкы ийи чурттуң кады ажылдажылгазы күш-ажылдың бүгү-делегей социалистиг хуваалдазынга эргежок чугула салдарлыг болган. Анаа кирипшишаан, Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнү чурттарның бүдүрүлгезин специализастаарын ханыладырынга билдингир салдарны чедирип турар. Ол дээрге, каттыжышкыннарны, бүдүрүлгелерни кады тургузуп турары-дыр. Оларның аразында Моолдуң индустриязының чоргаарал — чес-молибдениниң «Эрдэнэт» деп моол-совет даг-болбаазырадылга комбинады, ону эш Л. И. Брежнев СЭКП-ниң XXVI съездизиниң илеткелинде Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнү чурттарның интеграциялыг улуг объектилериниң аразынга адаан.

1973 чылда кады тургускан эзилдирер шпат база өңнүг металлдар тывар «Монголосовцветмат» деп ажыл-агый каттыжылгазы ам МАР-ның даг-руда үлетпүрүнүң продукциязының улуг кезиин берип турар. 1979 чылда «Монголболгарметалл» база «Монголчехословакметалл» деп чаа каттыжылгалар тургустунган.

Экономиктиг дузалажылга чурттарының техника-экономиктиг дузазы-биле МАР-ның хоорайларында эът комбинаттары, алгы-кеш фабриказы, чимис-ногаа база теплицалар ажыл-агыйы, биокомбинат, хевис фабриказы, ыяш болбаазырадыр комбинат, улуг поликлиника, цирк туттунган.

Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның дээди база ортумак тускай өөредилге черлеринге, бүдүрүлгелеринге муң-муң моол хамаатылар билиг чедип ап, белеткелди эрткеннер.

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнү чурттарның экономиктиг хөгжүлдезиниң деңнелин дөмей болдурар сорулганы боттандырбышаан, Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлели МАР-га халас дузаны чедирип турар. Чижээ, республикада 12 эртем-техниктиг объектини тургускан, ооң аразында чаа херексел-биле дериттинген эртем-техника информациязының төвү, ооң кадрлары белен. Ол ышкаш садыгның улуг төвү база туттунган. 1976 чылда МАР-да бүгү-делегейниң геология экспедициязы бодунуң ажылын эгелээн, ооң акшаландырышкынын кежигүн чурттарның дадывырындан боттандырып турар.

Сөөлгү чылдарда МАР-ның болгаш ЭДЧ-ниң кежигүнү чурттарның ажыл-агый база эртем-шинчилел организацияларының аразында харылзааны калбартыры-биле улуг базым кылдынган. Ол чорук кады ажылдажылганың ажыктыын бедидеринге, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин нептередиринге, акы-дуңма күрүнелерниң киржилгези-биле туткан төлевилел күчүзүн шиңгээдиринге, бүдүрүлгелерниң, ажыл-агыйларының орулгалыг болурунга улуг идигни берген.

ЭДЧ кежигүнү чурттарның үлетпүрү кошкак хөгжүлделиг күрүнелерге бүгү талалыг дуза чедирериниң үр хуусаалыг тускай программазы МАР-ның экономиказының дүрген хөгжүүрүнге, ооң ажыктыын бедидеринге чаа улуг арганы берген. Моолда чес-молиблен рудалары, фосфориттер, кокстаар хөмүр-даш чыдар черлерниң баазазынга даг-тывыштыг, рудалар болбаазырадыр бүдүрүлгелерни тудуп, Халхин-Гол районунда кур черлерни шиңгээдири ол программада көрдүнген. 1979 чылда ССРЭ, ВУР, Куба база МАР Гобиниң соңгу кезиинде кур черлерни шиңгээдир талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулгага ат салганнар.

Моолдуң бойдус курлавырын кады шиңгээдип, ажыглаары дээрге, чүгле бистиң республиканың эвес, бүгү социалистиг кады ажылдажылга чурттарының сонуургалынга дүгжүп турар. Ол МАР-ның индустриализастаар херекке чугула базымны кылып, Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнү чурттарның үлетпүр чиг-эдинге, аъш-чемниге херегелениниң кезиин хандырар арганы бээр.

Совет Эвилелиниң акы-дуңма улуг дузазынга даянмышаан, өске-даа социалистиг кады ажылдажылга чурттарының деткимчезиниң ачызында, моол улус төрээн чуртунуң социалистиг чаартылгазынга улуг чедиишкиннерни чедип алган. Чаа беш чыл планында улуг өскерлиишкиннер болур... «1981—1985 чылдарда МАР-ның улус ажыл-агыйының база культуразының хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарында» Совет Эвилели-биле болгаш өске-даа акы-дуңма социалистиг чурттар-биле экономиктиг база эртем-техниктиг кады ажылдажылганы бүгү талалыг калбартып, ханыладыр сорулга көрдүнген.

МАР-ның күш-ажылдың бүгү делегей социалистиг хуваалдазынга, кады ажылдажылганың экономиктиг программазының күүселдезинге киржилгезин калбартканы — Моолдуң социализм тургузуушкунунга чаа бедиктерже чедиишкинниг бурунгаарлаашкынга улуг базым болур.

Д. ЖУГДЭР.
МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң ЭДЧ талазы-биле комиссиязының даргазының бирги оралакчызы.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ССРЭ-НИҢ ДУРЖУЛГАЗЫН КАМГАЛАП ТУРАР

БЕРЛИН. Биттерфельдте (Галле округ) химия комбинадының ажылдакчылары бүдүрүлге технологияларын сайзыраңгайжыдарының талазы-биле совет эш-өөрүнүң мурнакчы дуржулгазын ажыглап ёзу-биле ажыглаан. Депшилгелиг арганы шиңгээдип алгаш, олар ылангыя чиик үлетпүрге калбаа-биле ажыглап турар бүдүмел болур тетрахлоралды бүдүрерин дыка көвүдедирин чедип алган. Чаа технологияның ачызында ону бүдүрериниң хемчээли комбинатка бо чылын барык-ла ийи катап улгадыр.

ССРЭ-ниң, социалистиг оон-даа өске чурттарның дуржулгазын ажыглаары бүдүрүлгени сайзыраңгайжыдарынга чугула түңнелдерни чедип алыр болгаш ооң темпилерин чайгылыш чок улгаттырар арганы биске берип турар деп, комбинаттың чиңгине директору Г. Шварц чугаалаан. Чижээ, эртен чылын ол бүдүрүлге чери алды хүнде кылырындан хөй хемчээлдиг продукцияны онаалдадан дашкаар бүдүрүп үндүрген болгаш баш удур көрдүнгенинден эвээш чиг-эт ти база энергияны чарыгдаан.

Совет бүдүрүлге черлери-биле сырый харылзаа ол адырның дыка хөй бүдүрүлгелеринге бедик түңнелдерни чедип алыр арганы берип турар.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙГА КАДРЛАР

ПРАГА. Тускай эртемниглерниң санап турарын ёзугаар алырга, ЧССР-ниң көдээ ажыл-агыйында хаара туттунган ажылдакчыларның саны бо он чылдың төнчүзүнде ам-даа 300 муң кижиге кызырлыр. Бүдүрүлгениң деңнелин тударынга болгаш ону хөгжүдеринге көдээ ажыл-агыйны улам ыңай интенсификастаары болгаш бүрүнү-биле механизастаары эргежок чугула. Ол сорулга-биле бүгү профессиаларның механизаторларын болгаш ажылчыннарын белеткээриниң талазы-биле өөредилге-бүдүрүлге баазазы чуртта калбарып турар. Беш чылдың төнчүзүнде көдээ ажыл-агыйга хаара туттунган бүгү ажылдакчыларның 50 хуузу чаа мергежилдерни чедип алыр. Күш-ажылдың мурнакчы аргаларының школаларынга болгаш механизаторлар курстарынга чылдың-на 300 муң кижи өөренир.

3500000 ДУГААР РАДИОКАССЕТОФОН

БУХАРЕСТ. Румынияның Ясcы хоорайында «Технотон» заводтуң конвейериннден 3500000 дугаар радиокассетофон үнген. 1974 чылда баштайгы күчүлерин ажыглалга кииргенинден бээр Румынияның радиоэлектроника үлетпүрүнүң ол аныяк бүдүрүлгези аңгы-аңгы модельдерниң-ол хире хөй радиоприемниктерин болгаш кассетофоннарын бүдүрүп үндүрген. Олла үениң дургузунда заводтуң коллективи чүгле ол чуртта эвес, харын даштыкыда безин аажок хереглеп турар радиоприемниктерниң, телевизорларның, кассетофоннарның болгаш оон-даа өске радиоаппаратураларның 120 ажыг аңгы-аңгы хевирлерин шиңгээдип алган. «Технотон» марказыг продукцияның дыка хөй кезиин социалистиг дем каттыштырылга чурттарынче чорудуп турар.

БҮГҮ ДИПТЕРДЕН

БУДАПЕШТ. Венгрияның Социалистиг Ажылчын партиязы биле Чилиниң Социалистиг партиязы СЭКП-ниң XXVI съездизиниң идип үндүргени тайбың эгелекчи саналдарын деткип турар. Ол эгелекчи саналдар чаырлышкынның, тайбынның болгаш улустарның айыыл чок чоруунуң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар деп, ЧСП-ниң чиңгине секретары К. Альмейдага баштаткан делегацияның Венгрияга аян-чорук кылып чорааның дугайында ында парлаттынган медеглелде чугаалап турар.

Чугаалажышкыннар үезинде ВСАП-тың болгаш ЧСП-ниң төлээлери боттарының чурттарында байдалдың болгаш партияларының ажыл-чорудулгазының дугайын бот-боттарынга дыңнаткан. Делегей байдалының чугула айтырыгларының талазы-биле бодалдарын солушкан.

Чилиге демократияны катап тургузары дээш, фашист хунтага удур чили патриоттарның демисели-биле эп-сеткил каттыштырып турарын ВСАП илереткен.

ЧСП-ниң делегациязын ВСАП ТК-ның Бирги секретары Я. Кадар хүлээп алган.

ПАРИЖ. Чурттуң экономиказының кол адырларының бирээзи болур Францияның автомобиль үлетпүрүнүң кризизи чидигленип турар. Ында парлаттынган медээлер ёзугаар алырга, чиик машиналар бүдүрери 1980 чылдың апрельде турганындан 27 хуу кызырылган. Чурттуң даштыкы садыының эң-не орулгалыг кезектериниң бирээзи болур ол машиналарның экспорту база 22 хуу кызырылган.

БЕЙРУТ. Палестин улустуң дүрүм ёзугаар кара чаңгыс төлээлекчизи болур Палестинаны Хостаарының Организациязын киириштирбишаан, бүгү сонуургалдыг талаларның киржилгези-биле Чоокку Чөөн чүктүң бүгү айтырыгларын таарыштыр шиитпирлээр ужурлуг делегейниң чаа конференциязын чыылдырарының дугайында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң идип үндүргени совет эгелекчи саналды Сирия чүүлдүг деп көрүп турар. Ол дугайын Штора хоорайга болган парлалга конференциязынга САР-ның даштыкы херектер министри А. Халдам медеглээн. Совет санал ук девискээрге чөптүг болгаш быжыг тайбынны тургузарынче угланган деп санап турар мен деп, ол онзалап демдеглээн.

НЬЮ-ЙОРК. Ливанга удур израиль дайынзырак шериг бөлүктериниң эжелекчи, өлүрүкчү үүлгедиглерин өскүткениниң дорт уржуу болуп турар Чоокку Чөөн чүктүң черулдээзиниң ээлчеглиг чидиглениишкини делегей бөлүглелин аажок дүвүреди берген. КНО-нуң чиңгине секретары Курт Вальдхаймның ында парлаттынган медеглелинде «Чоокку Чөөн чүкке хөй өлүм-чидимниг когаралды болдурган күчүлел үүлгедиглерниң катап тургустунганы-биле холбаштыр бозуунуң хомудааның илереткен. Ук девискээрниң дыка хөй айтырыгларын тайбың ёзу-биле шиитпирлээрининң аргазын тыварының талазы-биле дипломаттыг күженииишкиннерни удурунуп турар үеде болуушкуннарның ынчаар өскүп турары ам дыка хараадынчыг-дыр дээрзин ол медеглелде база онзалап демдеглеттинген.

ТОКИО. Бо чылдың апрельде Японияга шуут ажыл чок 1370 муң кижилер санаттынып турган. Чурттуң премьер-министриниң канцеляриязының медээлери ёзугаар алырга, ол эрткен чылдың апрельде турганындан 190 муң кижи хөй болуп турар. Чыл дургузунда ажыл чок чоруктуң деңнели 0,3 хуу өскен болгаш 2,4 хуу четкен.

Күш-ажыл биржаларынга ээлчеглер көвүдеп турар. Бир эвес ажыл бээрин дилээн 100 билдириишкин бүрүзүнге мартта 67 ажылдаар чер онаажып турган болза, апрельде ындыг ажылдаар черлерниң саны 60 чедир кызырылган.

ИДЕПКЕЙЛИГ ЛЕКТОР

Ак шырайлыг, чазык-чаагай аажы-чаңныг аныяк кижини Суг-Аксы суурга бо-ла көөр бис. Ол—«Сүт-Хөл» совхозта «Билиг» ниитилелиниң эге организациязының лектору, Суг-Аксы ортумак школазының өөредилге эргелекчизи Кан-оол Иркипеевич Ондар-дыр. 1963 чылдан бээр Суг-Аксы суурга лекцияны ол номчуп келген. Кара-Чыраа сүт-бараан фермазының саанчыларының, хойжу бригадаларда малчыннарның, Суг-Аксы суурда албан организация черлериниң күзенчиг аалчызы. Съезд материалдарындан аңгыда, делегей байдалының, кижизидилге темазынга лекцияларны ол чоңга номчаан. Кан-оол Иркипеевич номчуур дээн лекциязын баш бурунгаар хынамчалыг белеткеп, дыңнакчыларга билдингир, тодаргай кылдыр амыдырал-биле холбап турган, номчуп берип турар.

— Ам чоокку хүннерде кандыг темага лекция номчуурун планнап турар силер, Кан-оол Иркипеевич?— деп оон айтырдым.

Столунуң иштиндеен папказын уштуп эккелгеш, планын ажып көргеш, ол чугаалады:

— СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар сорулга-биле бүгү чуртта ажыл-иш хайнышкыныг чоруп турар. Коллектив бүрүзү чаа беш чыл планнарын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарышты калбарткан. Бо улуг ажылче чоннуң хөй-ачыг кирип, лекция пропагандазын күштелдирер сорулганы салган мен. Майның сөөлгү неделязында Сүт-Хөл ыяш ажыл-агый болгаш ажылчын кооперациязының коллективинге «Совет кижиниң чаагай чоруунга» деп темага лекцияны номчуур мен.

Лектор кижи билиин хүн бүрү бедидери эргежок чугула. Кан-оол Ондар республиканың «Билиг» ниитилелиниң организастап турар семинарларынга доктаамал киржип, билиин бедидип ап турар. Бо чылын Кызыл-Мажалыкка болган «Билиг» ниитилелиниң эге организацияларының лекторларының зона семинар-хуралынга ол кирипкеш, арга-дуржулга солчуп, хөйнү билип алгаш келген. Кан-оол Иркипеевич «СЭКП—совет ниитилелдиң удуртукчузу болгаш башкарыкчы күжү», «Коммунистер кезээде мурнуку одуругда» болгаш өске-даа чугула темаларга лекцияларны белеткеп, ажылчы чоңга таныштырар сорулганы салган. Дуржулгалыг лекторнуң чуруун районнуң мурнакчы пропагандистериниң Хүндүлел самбыразынга киирген.

О. БОРАШ.

АМЕРИК ЧАЗАККА КЫЙГЫРЫГ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Стратегтиг халдаашкынның боо-чепсээ кызыгаарлаар дугайында совет-америк чугаалажышкыннарны дүргени катап эгелээринче америк «Ньюсдей» солун АКШ-тың чазаан кыйгырган.

Соңгулда мурнунуң кампаниязының үезинде амгы президент Р. Рейганның стратегтиг халдаашкынның боо-чепсээн контрольдаары дээш турушпайн турарының дугайында буруудалышкынны шын эвес деп чугаалап турганын ол солун сагындырып турар. Ынчалза-даа америк чазак чериам ортумак ырлакшылдаң ракета-ядролуг чепсээниң дугайында чугаалажышкыннарга арай деп-ле чөпшээрежип турар-дыр. Ооң-биле кады конгрессин библиотеказының сенатка болгаш төлээлекчилер палатазынга киирери-биле белеткээн илеткелин ёзугаар алырга «ындыг чугаалажышкыннар бир эвес стратегтиг халдаашкынның ниити чепсектериниң дугайында перспективтиг чугаалажышкыннар-биле быжыглаттынмас болза, ол дугайында чугаалажышкыннар шериг болгаш политиктиг туруш талазы-биле хөй чүве апаар» деп, «Ньюсдей» солун бижээн.

Америк чазактан боо-чепсекти контрольдаарын даскан кижилери бо талазы-биле чугаалажышкыннарга шыңгыы шаптыктаашкынны кылып болурун ол солун бижээн. Чижээ, боо-чепсекти болгаш ону дүжүрерин контрольдаар талазы-биле агентиледиң амгы директору Ю. Ростоу болгаш АКШ-тың тускай төлээлекчизи Э. Роуни, а ол ышкаш америк чазакта стратегтиг боо-чепсекти кызыгаарлаарынга удур өске-даа улуг албан-дужаалдыг кижилер «чугаалажышкыннардан быллдаар азы дугуржулгага ат салырын узамдыктырар ындыг турушту ээлеп турарын «Ньюсдей» солун айыткан.

Вашингтонуң эрге-чагыргазы барыын үзелдиг күштерниң ниилдышкыны-биле стратегтиг боо-чепсекти кызыгаарлаар талазы-биле чугаалажышкыннарны чаңгыс эвес удаа узуп келгенинге ол солун харааадашкынны илереткен. Ынчалза-даа ол талазы-биле ажыл-херекти эдип алыры ам-даа орай эвезин солун демдеглеп турар.

Ол ышкаш АКШ-тың ССРЭ-ге элчини турган Т. Уотсон АКШ-тың президентизин стратегтиг боо-чепсектиң дугайында совет-америк чугаалажышкыннарны катап эгелээринче кыйгырган.

Ол Медфорд хоорайның (Массачусетс штатта) эрге-хоойлу болгаш дипломатия школазының доозукчуларынга чүве чугаалап тургаш, ол дугайында чугаалажышкыннардан ойталаар чорук «бодун бодун-ла өлүргени-биле дөмейдир деп болап турарын илереткен. Каттышкан Штаттарда нептереп турар хоп-мегечи, антисоветтиг чүлчүрүүшкүннарны болдурбазының эргежок чугулазын элчин чораан ол кижи демдеглээн. «Керээлерниң болгаш садыг-экономиктиг дугуржулгаларның-даа негелделерни Совет Эвилелиниң көрүп турары бистериниң садыг болгаш дипломаттыг-даа харылзаа тудуп турарывыс өске чурттарның хөй кезиинден эки болгаш харын-даа дээре» деп, ол онзалап демдеглээн.

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Израильге деткиткен барыын үзелдиг христиан чепсектиг отрядтар Ливанда байдалды сөөлгү үеде улам чидиглендирген. Ливанга тайбынны деткиир талазы-биле каттышкан араб күштерге удур халдаашкыннарны олар июньнуң эгезинде Бейрутка ээлээн каш катап кылган. Түңнелинде 14 кижи өлүрткен, 100 хире кижи балыглатткан. Ливанның найысылалының барыын болгаш чөөн талакы ийи секторларга чарган шугумнуң чоогунда хөй бажыңнар бузулган. Хоорайның хөй кварталдарынга өрт кыптыгып үнген. Барыын үзелдиг христиан чепсектиг күштер Бейруттуң сырый чурттакчылыг кварталдарын, өөредилге болгаш эмнелге черлерин өжегерээн боолап турар. Чижээ, элээн каш миналар Араб университеттиң чанынга чазылган. Хоорайның төп эмнелгезин олар боолаан түңнелинде мында аарыг кижилерниң барык ортаа кезии балыгланган.

Захле хоорайда болгаш оон чоок кавызында суурларда байдал база чидиглеңген. Израильге саттынган барыын үзелдиг чепсектиг христиан бөлүктериниң кем-буруулуг үүлгедиглериниң түңнелинде ол хоорайга 7 кижи өлүрткен, 30 ажыг кижи балыглатткан.

Израильдиң премьери Бегин дайынзырак болгаш эжелекчи политиказын үргүлчүлевишаан, Ливанның адрезинге база катап кыжанган. Ливанга тайбынны деткиир талазы-биле каттышкан араб күштерниң ракеталарын узуткаар бис деп, ол медеглээн.

Ливанга удур Израильдиң соксаал чок дээрбечи халдаашкыннары Израиль күрүнезиниң агрессиялыг, эжелекчи угаашынарын тодаргай херечилеп турар-дыр деп, Араб Социалистиг эвилелдиң чиңгине секретары Абдель Рахим Мурад демдеглээн.

БАНГЛАДЕШТЕ БАЙДАЛ

ДАККА. (СЭТА). Бангладештиң бурун эргеин болгаш хамаарышпас чоруун камгалаарынга чаңгыс эпти быжыглаарынче Бангладештиң Коммунистиг партиязы, Улусчу лига, Национал улусчу партия болгаш политиктиг өске-даа элээн каш партиялар чурттуң чонун депшилгелиг, демократтыг бүгү күштерин кыйгырган. Читтагонгута болган шериг үймээниниң болгаш президент Зиаур Рахманы өлүргениниң түңнелинде тургустунган байдалды иштики болгаш даштыкы реакция, Бангладешке удур күштер ажыглаар магат чок дээрзин политиктиг ол партияларының кады ат салган медеглелинде айыткан.

Сөөлгү тодаргай медээлерни ёзугаар алырга, үймээнчилерниң баштыңы турган, туттурган сөөлүнде орукка солдаттарга боолаткан каан генерал-майор Аммед Манзур Кыдаттың төлээлекчилери-биле сырый харылзаалыг турган. Читтагонгунуң даг оруунуң девискээринде хөделип чоруп турар чепсектиг өлүрүкчү организация сүлээге база киришкен болган. Үймээн үндүрер черниң төвү кылдыр Читтагонгуну шилип алганы таварылга эвес деп, хайгааракчылар санап турар. Читтагонгуда болгаш оон чоогунда районнарда Пекинниң шпионнары баштаан чарылдырыкчы өске-даа чепсектиг дээрбечилер хөделип чоруп турар.

Бангладешке удур Кыдаттың хоралакчы хөделишкиннериниң кедергей идепкейжээнин «Муктибани» солун үймээн болур мурнунда-ла дыңнаткан турган. Бангладештиң девискээринге болгаш Индияның соңгу-барыын штаттарының чамдык кезиинге «хамаарышпас күрүне» дээр Пекинге саттынган бөлүглежиишкинни тургузарын Кыдаттың оралдажып турарын ол солун бижээн. «Хамаарышпас ындыг күрүне» тургузар чорук Индий океанче дорт кирерииниң оруун Кыдатка хандыргын турар ийик деп, амгы кыдат чагырыкчылар санап турар.

Бангладештиң күрүнези тургустунганындан бээр баштайгы хүннерден—1971 чылдан бээр Азияның ол хамаарышпас аныяк чуртунга удур Кыдаттың чорудуп келген хоралакчы хөделишкиннериниң үргүлчүлели болур амгы шериг үймээниниң уржуктарының улуг айыылдыын солун демдеглээн. Бангладештиң девискээрин Кыдаттың делегей чуруктарында «дээр адааның империязының» девискээри кылдыр көргүскен. Хамаарышпас Бангладештиң тургустунарынга Пекинниң чагырыкчылары эгезинде дыка моондактап келген, а кажан хамаарышпас күрүне тургустуна бээрге — бодунуң кижилерин эрге-чагыргага киирерин кедергей оралдажып келген болгаш оралдажып-даа турар.

ДЕЛИ. (СЭТА). Бангладештиң үндезилекчизи Муджибур Рахманы өлүреринге киришкеннерниң бирээзи майор Далим чурттуң сөөлгү президентизи турган Зиаур Рахманы өлүреринге база хамаарылгалыг болганын Индияның солуннары бижээн. Бангладештиң Кыдатта элчин черинге элээн каш чылдарның дургузунда ажылдаан болгаш сөөлгү үеде чаштынып чоруп турар майор Далим эрткен чылдың июньда Зиаур Рахманның чазаанга удур сүлчээге киришкен.

ЛОНДОН. (СЭТА). «Генерал-майор Манзур Кыдатка бердинген болгаш Индияга удур үзел-бодалдарлыг турган» деп, Лондонуң «Дейли телеграф» солуну бижээн. Ол дугайын Англияның «Гардиан» солуну база айыткан.

Барыын-герман Дармштадт хоорайда бир бажыңның крышазы анаа эвес мындыг хевирлиг (чурукта). Ында тургускан 202 дөрбелчин метр шөлдүг хүн чырыындан ажылдаар электри батареялары бажыңның суг-биле одалгазынга, а ол ышкаш ында албан чериниң машиналарын чуурунга четчир энергияны берип турар.

АП—СЭТА-ның фотозу.

Бөгүн — Бойдус камгалалының делегей хүнү

НОГААН БОЙДУСТУҢ ӨҢНҮКТЕРИ

Бойдус камгалалының бүгү-россия ниитилелиниң Тыва салбыры 1959 чылда организастаттынган. Амгы үеде ооң хүрээлеңинде 32 муң ажыг кижи хаара туттунган. Бойдус камгалал ниитилелиниң Кызыл хоорай чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Владимир Георгиевич Костарев-биле бистиң корреспондентивис ужурашкаш, долгандыр турар бойдус чүүлдерин камгалап, кадагалаарының ажылы канчаар боттанып турарынга база ногаан бойдустуң өңнүктериниң мурнунда кандыг сорулгалар салдынганынга хамаарышкан айтырыгларны салырга, ол мынчаар харыылаан:

— Партияның XXVI съездизиниң хүлээп алганы кол угланыышкыннарда долгандыр турар бойдус чүүлдерин камгалаарын онзалап айыткан. Эртем-техниктиг девишилгениң хамыкталашкынының болгаш чаа-чаа черлерни ажыглалга киирип, кижиниң бойдуска салдары улгадып турар амгы үеде бойдус камгалалының айтырыы эң чугула чүүлдерниң бирээзи боор турар. Чогум-на мооң ужурундан Бойдус камгалалының тыва салбырының хөй санныг кежигүннери боттарының кичээнгейин долгандыр турар бойдус чүүлдерин камгалаарынче угландырып келгеннер.

Амгы үеде бистиң республикада 32 муң ажыг кижи долгандыр турар бойдусту карактап, камгалап турар. Оларның арасындан 18 муң кижи—студентилерниң, сургуулдарның, ажылчын аныяктарның отрядтары, школаларда ногаан патрульдарның кежигүннери. Бойдус камгалакчыларының эге организацияларында хаара туттунганнарның ажылы тус черниң чону-биле сырый холбаалыг. Олар долгандыр турар бойдус чүүлдерин камгалаарынга хамаарышкан лекция, беседаларны, тайылбыр ажылдарын кылып чорудуп турар. Мыңдыг чижектиг ажылдар школачыларның ортузунда дээштиг чоруттунуп келген. Өзүп орар салгалды долгандыр турар бойдустуң ёзулуг өңнүктери кылдыр кижизидеринге темалыг класс шактары, бойдус булуңнары, куштар хүнүн демдеглээри, школа девискээрин ногаанчыдары ышкаш ажылдар ужур-дузалыг.

Эрзин, Чөөн-Хемчик, Бии-Хем болгаш оон-даа өске районнарның чамдык школаларында школачы лесничестволарның ажылы макталдыг. Олар ногаан бойдусту хайгаарааарындан аңгыда, ында лесничийлерниң башталгазы-биле ыяш аймаан тарып олурткаш, оларны ажаап хайгаарап турар. Оон ыңай найысылалда Алдан-Маадыр аттыг музейниң, аныяк натуралистер станциязының өөреникчилер-биле харылзаазы быжыг. Аныяк натуралистер станциязы ногаан бойдус өңнүктериниң слеттарын, янзы-бүрү бөлгүмнерни, куштар хүнүнүң байырлалын организастап эрттирип келген.

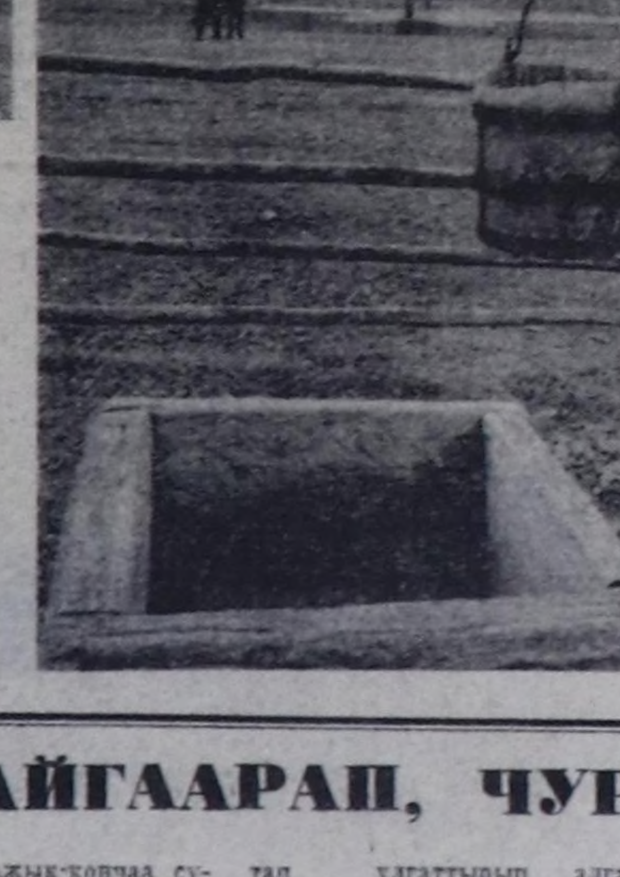
Ногаан бойдустуң өңнүктери Алдан-Маадыр аттыг музейниң күзенчиг аалчылары. Музейниң ажылдакчылары бойдустуң аныяк өңнүктеринге дириг амытаннарны хайгаарап карактаарын, оларның чиир чемин канчаар белеткээрин тайылбырлап бербишаан, бойдус темазынга хамаарышкан кинофильмнерни көргүзүп турар.

Найысылалда ногаан бойдустуң ниитизи-биле 6 муң бичии өңнүктери бар. Оларның арасындан № 1, 14, 15 школаларда ногаан патрульдарның (удуртукчулары башкылар Н. Ш. Агбаан, В. А. Иванникова, Т. С. Свинцова) ажылы кескү черде. Олар долгандыр турар бойдус чүүлдерин камгалаарынга хамаарышкан тайылбырларны школачы өөрүнүң арасынга чорутпушаан, бойдус булуңун дерип кылып, куштар хүнүн байырлап эрттирбишаан, школазының девискээрин чаагайжыдар ажылдарга идепкейлиг киржип турар.

Бойдус камгалакчыларының мурнунда канчаар-даа аажок улуг сорулгалар салдынган. Долгандыр турар чүүлдерни камгалаарынга хөй-ниитини киириштирер болгаш оларның деткимчезин алыр. Ооң-биле чергелештир долгандыр турар бойдуска хора чедирип турар чүүлдер-биле эптеш чок демиселди чорудар. Бойдус чүүлдерин камгалаары — он бирги беш чылдың чугула сорулгаларының бирээзи. Ынчангаш бойдус камгалалы бүгү улустуң күрүне ужур-дузалыг херээ боор турар.

БОЙДУС ЧУРУМАЛДАРЫ

Бойдустуң каас-чаражын ону сонуургаар, хайгаараар кижи кажан-даа магадап ханмас. Дириг амытаннарның, үнүштерниң боттары, амыдыралы бир-ле солун онзагай талаларлыг.

Чуруктарда: (үстүнде) бо өдүректи чурукка тырттырып турда, ол чуургаларын чажырып, камгалап алырын кызыткан;

(он талада) Ока хемниң «Липалыг даг» заповедниги чүгле дириг амытаннар, үнүштер камгалалының чери эвес, харын бойдус чурумалдарының камгалалдыг чери болур.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЭКОЛОГИЯ — КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫҢ ЧУГУЛА АДЫРЫ

Кижини долгандыр турар бойдустуң чүүлдерин хирлениишкинден камгалаарынга дериг-херекселдерни болгаш приборларны кылыр база улус ажылагыйынга шиңгээдип нептеретдир талазы-биле хөй ажылдарны социалистиг дем каттыжылгазының чурттарында эртемденнер кылып турар. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери чурттарның хөй эртем-шинчилел институттарының баазазынга чугула айтырыгларны шинчилеп көөрүн холбаштырар төптерни тургускан. Чижээ, үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш транспорттуң талазындан агаарны хирлендирериниден камгалаар айтырыгны Дрезденде (ГДР). Агаар болгаш соодулга техниказының институду өөренип, шиитпирлеп, бо талазы-биле дуржулгазын акы-дуңма социалистиг өске чурттарга дамчыдып берип турар. Ниити болгаш коммунал кадыкшылгазының А. Н. Сысин аттыг институду (ССРЭ) агаарны, сугну болгаш хөрзүннү камгалаарының кадыкшыдылга айтырыгларын, чурттакчылыг черлерни суг-биле хандырарының, даашшимээнин шеглээриниң сорулгаларын шиитпирлеп турар. Словакияның Эртемнер академиязының (ЧССР) черниң кырын шинчилээр Братиславада биология институду экосистемаларның болгаш чер кырының бүгү байдалдарын шинчилеп турар. Тудуг экономиказының болгаш ону организастаарының Будапештиде (Венгрия) институду «Үлетпүр болгаш амыдырал хандырылга чүүлдериниң артынчыларын узуткаары азы катап ажыглаары» деп теманың талазы-биле холбаштырылга төвү болуп турар.

Агаарның газтан хирленгенин, сугну арыглаарынга, доозунну узуткаарынга, үлетпүр болгаш амыдырал хандырылга чүүлдериниң артынчыларын узуткаарынга азы катап ажыглаарынга херектиг дериг-херекселдерни Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери чурттарның эртемденнери, специалистери дем-биле чогаадып, кылып турар. Кижини долгандыр турар бойдустуң чүүлдериниң хирленгенин иледедир болгаш хемчээп көөр, контрольдаар ажылдарга ажыглаар приборларны олар база чогаадып турар. Бо талазы-биле амгы үеде муң ажыг даалгаларны акы-дуңма социалистиг чурттарның —ЭДЧ-ниң кежигүннери күрүнелериниң эртемденнери болгаш специалистери боттандырган. Оларның чогаадып кылган 400 ажыг мындыг приборларын улус ажылагыйында ажыглап турар.

Кара металлургияның бүдүрүлгелери — кижини долгандыр турар бойдустуң чүүлдерин хирлендирериниң кол үнер дөстеринин бирээзи болгай. Үлетпүрнүң ажыглаттынган артынчылары агаарны, сугну, чер кырын хирлендирерин эвээжедир, харын-даа шуут болдурбас талазы-биле база хөй чүүлдер кылдынган болгаш кылдынып-даа турар. Домна болгаш мартен суугуларындан үнүп турар газты арыглаар талазы-биле дериг-херекселдерни социалистиг чурттарның бүдүрүлгелеринде шиңгээдип нептереткен. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери бүгү күрүнелериниң металлургия бүдүрүлгелери газты кургагга арыглаар аргалыг системалар-биле колдуунда дериттинген. Бо талазы-биле, чижээ, электрофильтрлер улуг рольду ойнап турар. Газты кургагга ынчаар арыглаар арга сугнуң камналгазын берип, газ арыглаарынга чарыгдалдарны дыка эвээжедип турар. Газты доозундан 99 хуу чедир арыглаар дээштиг дериг-херекселдерни чамдык бүдүрүлгелерде ажыглап эгелээнин база айтыр херек.

Кара металлургияның бүдүрүлгелери сугну хирлендирерин болдурбас талазы-биле дээштиг аргаларны Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери күрүнелериниң эртемденнери болгаш специалистери ажылдап кылгаш, ажыглалга шиңгээдип нептереткен. Ээлдирген демирден хуюктаалып үнген бүдүмелдерни болгаш бүдүрүлгениң артынчыларын эде болбазырадып, катап ажыглаар талазы-биле хөй ажылдар база кылдынып турар. Ол хемчеглер кижини долгандыр турар бойдустуң чүүлдерниң хирленирин эвээжедип, минералдыг курлавырларны долу ажыглаарының хемчээлин калбартып, бойдустуң материалдарын, хөй шөлдерни боктан хостап турар. Үлетпүр артынчыларының базып алган чыткан 1200 гектар шөлүн чүгле 1977 чылда безин ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарга хостааш, ажыглалга киирген болуп турар.

Экология (бойдустуң долгандыр турар чүүлдери-биле кижиниң удур-дедир харылзаа байдалдарын шинчилээр эртем) талазы-биле хемчеглерни социалистиг дем каттыштырылгазының чурттары чайгылыш чок боттандырып турары чаагай түңнелдерни берген. Чижээ, сөөлгү беш чылда Болгарияның улуг үлетпүр төптериниң агаары экижээн, чыл бүрүде электрофильтрлер 1,5 миллион тонна доозунну арыглап турар.

Кижини долгандыр турар бойдустуң чүүлдерин камгалаарын болгаш экижидерин социалистиг чурттарда күрүне политиказының деңнелинге чедир көдүрген. Чижээ, «Агаарның арыг байдалын камгалаар дугайында» хоойлуну 1980 чылда Совет Эвилелинге хүлээп алган. Долгандыр турар бойдустуң чүүлдериниң арыг болурун хандырар дугайында сорулганы ССРЭ-ниң Конституциязында база айыткан.

Кижини долгандыр бойдустуң чүүлдерин камгалаар талазы-биле социалистиг чурттарның хөй талалыг кады ажылдажылгазы амгы үениң бүдүрүлгезиниң болгаш бойдустуң кожа турарының айтырыын комплекстиг шиитпирлээринге дузалап турар.

Б. РЯБОВ.
(ПМА).

САННАР, ФАКТЫЛАР

★ 1972 чылда ЮНЕП-ти (Каттышкан нацияларның организациязының долгандыр турар бойдус талазы-биле программазын) үндезилеп тургускан. Долгандыр турар бойдус талазы-биле бүгү делегейде байдалды ук организация контрольга ап турар. Ол дээрге бойдус камгалалының талазы-биле КНО-нуң баштайгы эн улуг органы болур болгаш ооң штаб-квартиразы Кенияда турар.

★ Бойдус болгаш бойдус курлавырларының камгалалының бүгү-делегей эвилелиниң «Кызыл номунда» дириг амытаннарның 1000 ажыг хевирлери, ооң иштинде куштарның 400 ажыг, балыктарның 193 хевирлери кирип турар.

★ Бойдусту камгалаарынга болгаш экижидеринге чарыгдалдар ССРЭ-ниң национал орулгазының 2,5 хуузу чедип турар. 1981 чылда бойдус камгалалының хемчеглеринге 1,8 млрд. рубль капитал салыышкыннарын чарыгдаары көрдүнген. Оон аңгыда, арга-арыгны өстүреринге, кадагалаарынга, камгалаарынга 950 млн. рубльди күрүне бюджединден үндүрер.

БАЙ-ТАЙГА КАЙДАЛ?

Бай-Тайга районга чеде бергеш, улуг-биче улустан «Бай-Тайга кайдал?» деп айтырар болзувусса, тода харыы берип шыдавас кижилерге таваржып болур. Шапшал азы Мөңгүн-Тайгаже айыткаш «Бай-Тайга бо-дур» дижирлер-даа бар. Ол районнуң чурттакчы чонунуң чамдыызы сөөлгү үеде район төвү Тээли суурну бистин Бай-Тайга деп адап турар апарган. Ол ышкаш Кызыл-Дагдан Тээлиже бар чораан машинаны доктааткаш, «Кайнаар бар чор силер?» деп чолаачыдан айтырар болза «Бай-Тайга баарым ол-дур» дээн харыы дыңналыр.

Бир таварылга эвес болза бо чүүлдү биживейн-даа барып болур турган боор мен. Ынчаан найысылал Кызылга уран чүүл нерулдезин болуп турган. Бир аныяк ыраажы оол «Бай-ла Тайгам» деп ырыны хөлчок эки ырлап күүсеткен. Ээлчеглиг концерт төне бээрге, ол аныяк оол-биле ужурашкаш, байыр чедиргеш:

— Бай-Тайга деп тайга кайда турарын билир силер бе?— деп айтырдым.

— Бай-Тайга районнуң девискээринде-ле ыйнаан —дээш, арай элдепсинген хевирлиг менче көрүп тур.

— Чогум черле кайызында? —деп ылавыладым.

— Шуй кедээзинде азы Бай-Тал ындында тайганы ынчаар алаар чоор бе?—деп арай лидим эвес харыылады.

Чамдык чогаалчылар, журналистер тус черниң туруш байдалын, агаар-бойдузун, үнүш-дүжүдүн тодарадып, билип албайн чыда чырыкче чүүлдер, оон туржук номнар үндүрүптер таварылгалар бар. Аңаа хамаарыштыр каш чижектен көргүзүп көрейн.

Бир чогаалчының номунда мындыг одуруглар бар. Хөнделеңден Көп-Сөөкче ажар артының кырынга үнүп келирге, хат хадып, тынышты бачымнадыр бээр бедик тайга-дыр дээрзин бижээн. Хөнделеңчилер ону номчааш, бедик черже үнүп көрбээн кижи-дир ла дижип чугаалажыр. База бир чогаалда «Аныяктар кулузун чадырга өгленип алганнар» деп бижээн. Кулузун дээр үнүш Хөнделеңниң девискээринде үнмейн турар.

Эрткен чылдың октябрь 21-де үнген «Тываның аныяктары» солунда Д. Ужар-оолдуң «Көп-Сөөк чурттуг оол» деп чурумалы мындыг одуруглар-биле эгелээн: «Хемчик унун өрү хап олурарга, Бай-Тайганың делгем хөрээ кайы ырактан тодазы аажок көстүп келир». Оон ыңай автор—дээрдиве дүндүүштелип үне берген, бажы бедик таңдызындан арыжаан суу шаагайындыр агып чыдар Бай-Тайганың баарынга төрүттүнген сураглыг артистер, композиторларның аттарын бижээн. Чурумалда бижиттинген композиторларны, артистерни Бай-Тайганың баарынга төрүттүнген деп бижиирге шын эвес болгу дег. Чүге дээрге Бай-Тайга оларның чамдыктарының төрүттүнген черлериниңден ийи хем ажылдыр турар. Ол хемнер болза Бай-Тайганың аттыг, ат чок арыжаан сугларындан укталган Улуг-Хөнделең, Аныяк-Хөнделең деп хемнер-дир.

Бай-Тайгадан үш хем баткан. Оон артыы ыйындан эгезин алган Алаш хемче агып кирген Даспы деп хем база бар. Ол хемниң аксында Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» совхозунуң төвү Даспы-Аксы суур хөгжүп орар. Бай-Тайга тайгавының сыннары Даспыдан шөйүлгеш Барыын-Хемчикте Хөнделең суурнуң чоогунда үскен. Барып-барып бадыы келген ол тайганың узуну 60 километр ажыг.

Хөнделең суурдан ырада кирген тайганың «делгем хөрээн» көөрге, тоолчургу шагның байыр-наадымынга шүүлгеш, чоргаар девип-самнап бар чоруур мөге сагышка кирер. Бай-Тайганың муруу сыңын Оорга-Тайга дээр. Бай-Тайгада бедик сүүрлер хөй. Олар тускай аттарлыг. Эң бедик сүүрнү—Демир-Сал-Хыйыраа деп адаар. Ол бедик сүүрнүң дугайында мындыг тоолчургу чугаа база бар.

Шаг-шаанда өртемчей кырынга улуг үер, халап болган. Ол үер чер кырынга амыдырап, чурттап турган кижилерни, мал-маганны ап эгелээн. Бай-Тайганың эң бедик бизең даш хыйырзанга кижилер демир сал кылгаш, быжыглангаш аңаа дириг арткан дээр. Ынчангаш ол сүүрнү Демир-Сал-Хыйыраа деп адай берген. Чоокка чедир-ле улус Бай-Тайганың бажынче кым-даа үне албас дижип чораан. Оон бажынче үнүп бар чорда-ла, дүвүлүг хат кижиниң кеткен тонунуң эдээн хөрүктелдир үргеш, өрү көдүрүп үндүре бээр дижип, коргуп чугаалажыр чораан. Ынчангы бүдүүлүк улус ол күчүлүг тайгага чалбарып, ооң баарынга хорум оваалarга чүдүп, тейлеп чораан. Ынчангы Үстүү-Оваа, Адыы-Оваа дээр хорумнар ам-даа бар.

Бай-Тайга сыннарын көрүп алыр дизе, Хөнделеңден Даспы-Аксы суурга чедир машиналыг чоруурга-ла четчир. Хөнделеңден үнгеш, артты ашкаш, Алаш хемче кирип кээрге-ле, Оорга-Тайганың дужунуң чоогунда келгениңер ол. Кара-Хөлче барган орук Бай-Тайганың соңгу баары-биле чоруткан. Оруктуң ол-бо талаларында чайгаар бүткен бойдустуң чараш чурумалы база Алаш хем. Алаш хемниң солагай талазында Бай-Тайганың калбак-делгем, кадыр-каскак эзиннери, ооң меңги-харлыг буурул баштары, хемниң ол чарында Кызыл-Тайганың мээстери, бедик-бедик туруглары ынаар-ла шөйлүп чоруй баргылаан.

Оорга-Тайганы дужун эрткеш, Бай-Тайганың эң бедик сүүрү — Демир-Сал-Хыйырааның дужунга, таптыг-ла Теле-Хөл аксынга келир бис. Ооң бажындан туман, хат-шуурган кажан-даа ыравас. Чүгле чайның каан-аяс хүннеринде оон бажы аяс туруп болур. Оруувусту уламчылааш, бир сүүр дужунга келгеш, кайгай бээр бис. Сактырывыска ол сүүр эң-не бедик ышкаш кылдыр сагындырар. Олурутлай тургулапкан бедик-бедик сүүрлер Бай-Тайгада хөй. Бай-Тайганың бедик сүүрлери бот-боттарынга дөмей, ден-даа ышкаш сагындырар. Ынчалза-даа Демир-Сал-Хыйыраа өскелерден бедик, дээрдиве дүндүүштелип үне берген, чоргаар турар.

Бо чүүлдү номчааннар Бай-Тайга районнуң адын канчап ынчаар адаан чоор деп айтырыгны салыр боор. 1941 чылда аңгы район кылдыр тургустунуп турда, чаа районну Бай-Тайга деп адаан. Чүге дээрге Бай-Тайга сыннарының хөй кезии ол чаа районнуң девискээринде болгаш тус черниң чурттакчылары ынак тайгазының ады-биле районун адап алган.

Б. КҮЖҮГЕТ.

ХАЙГААРАП, ЧУРУМЧУДАРЫ ЧУГУЛА

Дузалал ажыл-агый тудуп, огородту тарып өстүрери ажыктыг. Огородтуг кижилер ажыглаадан арткан ногаазын садыг черлеринге дужаап, базаарга садып турар болгай.

Кызыл хоорайның базаарындан эт-сеп, ногаа аймаа, тооруктар саткан кижилер чылдың кайы-даа үезинде үзүлбес. Кызылчылар оон ылаңгыя ногаа аймааан күзелдиг-биле садып ап турар.

Чамдык кижилер маңаа садыг кылгаш, ажык-кончаа сүрүп, чүгле артык орулга киирип алырын бодаар. Ынчангаш базаарга садар чүүлдерин улуг өртекке садып-даа турар.

Сөөлгү үеде чамдык кижилер магазинде ховар бараанарны күрүне өртээ-биле арбылады садып алгаш, оон өртээн үш-дөрт катап улгаттырып алгаш, базаарга сада бээр чоруктар база бар. Чоокта чаа, апрельде, хоорайның магазиннеринге яблок садып турда чамдык кижилер ону өскээр ажыглап, өртээн улгаттыргаш, бир килди 5 рубльге садып турду. Ону көрүп турган кижилер кым деп кижил ол дээрзин безин сонуургаваан. Аңаа хамаарыштыр база чижек. Эрткен чылын тайга тооруу Тывага элбек болган. Ону магазиннерге килограммда 1 рубль 95 көпеекке садып турарын билир бис. Арын-нүүр чок чамдык кижилер магазинден ону чиик өртекке алгаш, төптен арай кыдыг черлерге аппаргаш, бир стакан иштин 40 көпеекке хөөлеп садып турар таварылгалар база бар болгай.

Бараанарны күрүне өртээ-биле садып алгаш, ону ажык-кончаа бодап, аар өртекке саарып турары канчап-даа таарышпас. Хоойлу-дүрүм ёзугаар алыр болза, каржы хажылыышкын. Ынчангаш хооркүүском, милиция органы базаарга садыгның чурумун доктаамал хынап, хоойлу дүрүмге таарышпас хажыдыышкыннар болдурбазы чугула. Хоорайның төп базаары администрациялыг болгай. Аңаа садыгның чурумун ол чер хайгаараар болганда, үстүнде четпестерни болдурбазы-биле дээштиг хемчеглерни алыры негеттинип турар.

С. САНДЮ.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

НАЦИОНАЛ ХЕВИРЛЕРГЕ

Спорттуң национал хевирлериниң талазы-биле Кызыл хоорайның спартакиадазы найысылалда Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга ийи хүн дургузунда үргүлчүлээш доозулган. Спортчу чидиг демиселдиң түңнелинде команда талазы-биле бирги черни «Динамо» эки тура спорт ниитилелиниң спортчулары чаалап алгаш, шилчиир кубок, бирги черниң дипломун, вымпел-биле шаңнаткан. Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының командазы оларга каш-ла сан четпээн. «Тудуг кезектери» комбинаттың мөгелери — үшкү черде. Ийет, мөгелери. Бо хире улуг ужур-дузалыг маргылдааны ажыл хүнеринде база чүгле хүрештиң янзы-бүрү хевирлеринге эрттиргени чедимче чок болганын баш удур айтыр апаар..

Хакас хүрешке (күрес) эң чиик 58 килограмм деңзиге В. Хураган, дараазында деңзилерге В. Моңгуш, В. Сарыглар олар чемпионнаан. Бурят хүрешке (барилдаа) база-ла «Динамонуң» төлээзи Василий Хураган, педагогика институдунуң студентизи В. Күжүгет, «Спартактың» мөгези А. Моңгуш олар шылгарааннар. Тыва национал хүрештиң аңгы-аңгы деңзилеринге В. Оюн, Д. Лоовай, О. Салчак тиилекчилер болганнар. Маргылдааның тугун тиилекчи командаларның капитаннары бадырган.

Тукту бадырган дораан тыва хүрешке спартакиаданың тулган чемпиону илередиринге 32 шилиндек мөгени хүрештирген. Оларның арасында тыва хүрешке РСФСР-ниң спорт мастери Маадыр Биче-оол, сөөлгү чылдарда республика чергелиг хүреш маргылдааларынга шаңналдыг черлерни ээлеп келген Сергей Ыңаалай, хоочуннарның бирээзи апар чыдар Александр Идам, аныяк мөге Леонид Чалама дээш кымнарны чок дээр. Алыр-дачыр сегиржип алыышкынның түңнелинде С. Ыңаалай шүүлген, А. Идам ужуурлешкен. Д. Лоовай биле Л. Чалама 3—4 черлерин үлешкен.

С. МОНГАЛ.

РАЙОН СПАРТАКИАДАЗЫ

Өвүр районнуң төвү Хандагайты суурга районнуң чайгы спартакиадазы болуп эрткен. Аңаа спортчулар тыва, бурят хүрештерге, шой көдүрериге, якут халышка маргылдашкан. Тыва хүрештиң эң чиик деңзизинге Торгалыг ортумак школазының башкызы, хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Сергей Мартна тиилелгени чедип алган. Дараазында деңзилерге А. Куулар, А. Семис, К. Шагдыр олар тиилээн.

Бурят хүрештиң деңзи аайы-биле тиилекчилери бо: С. Мартна, А. Семис, А. Кертик-оол, В. Комбуй-оол. А шой көдүреринге А. Шаглыр-оол, М. Комбу, Д. Доңгак, М. Доржукай оларга быражырлар чок болган. Якут халышка аныяктардан 6 дугаар КМК-ның спортчузу Р. Семис-оол, улут улус арасынга ВЛКСМ райкомунуң төлээзи В. Достай олар тиилээннер.

Маргылдааның түңнелинде тыва хүрешке спартакиаданың тулган чемпиону илередиринге 32 шилиндек мөгелерни хүрештирген. Аңаа спорттуң национал хевирлериниң талазы-биле РСФСР-ниң спорт мастери Кара-оол Шаглыр шүүлген. База-ла спорттуң национал хевирлериниң талазы-биле РСФСР-ниң спорт мастери Даш-оол Куулар ужуурлешкен. 3—4-кү черлерни Солчурдан Андрей Семис биле Хандагайтының мөгези Александр Куңгаа олар үлешкен. Эң чараш аргаларны ажыглап хүрешкени дээш тускай шаңналды Торгалыгның төлээзи Иван Сундуйга тывыскан.

В. САТ.

Телевидение

ИЮНЬ 5-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — Ленинградта күрүнениң операның болгаш балеттиң С. М. Киров аттыг үлегерлиг театрының солизи Л. Шаров ырлаар. 9.20 —«Бичии спортчунуң улуг аренаазы». 9.50 — «Штраустарның өг-бүлези». Хөй сериалыг уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы. 11.20 —Медээлер. 11.25 — 14.15 — Чапсар. 14.15—Медээлер. 14.35 — Долгандыр турар бойдус камгалалының делегей хүнүнге. Кинопрограмма. 15.40 — «Москва болгаш москвачылар». 16.20 — «Совет-араб найырал быжыгар». Документалдыг фильм. 16.50 — Белоруссияның күрүне филармониязының цимбалистер ансамблиниң концерти. Минскиден дамчыдылга. 17.15 — «Чурттуң шөлдеринде». Донецк областа мал чемнери белеткээриниң дугайында.

КЫЗЫЛДАН

16.30 — «Делегей байдалының довчулалы». Дамчыдылга. 17.45 — «Тыва кобальт комбинаттың аграр цеги». Дамчыдылга. 18.05 — «Бобо». Документалдыг фильм. 18.15—Мелиораторлар хүнүнге. 18.25 — Чарлалдар. 18.30 — Телемедээлер (тыва, орус дылдарга).

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Дем каттыштырылгазы». Тележурнал. 19.30 — «Ыры-81». Кузбасстың черинде. 21.00— «Үе». Информастыг программа. 21.35— А. С. Пушкин — «Салтан хаан дугайында тоол». ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Царев номчуур. 22.20— Бөгүн делегейде. 22.35 —23.35 — «Джаз аялгалары». Фильм-концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — «Чивецнешкен оттар». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.05— А. П. Чеховтуң рассказтарын ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Попов номчуур. 14.05 — ССРЭ-ниң гандбол чемпионады. Эр улус. Финал. 14.35 — Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң орус улустуң үлегерлиг ниити ырының концерти. 15.00 — «Амыдыралга оруук айтыкчызы». ПТУ сургуулдарының ном дугайында болгаалдары. 16.00 — 17.30 —Чапсар. 17.30 — «Орлёнок» телестудияның аныяк корреспондентилериниң медицина эртемнериниң доктору С. Н. Фёдоров-биле ужуражылгазы. 18.15 — «Хөглүг аялгалар».

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер (тыва, орус дылдарга). 18.45—«Тываның киноэкраннарынга». 19.00 — «Чаагайжыылгага хүн бүрүнүң кичээнгейи». 19.10 — Н. В. Гоголь — «Май дүнези». Ровноның Н. Островский аттыг хөгжүм-шии театрының шиизи. 20.45 — Телефильм.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.10 — «Чазылган эрлик ораны». Уран-чечен фильм.

Агаар

Бөгүн республикага өскерлип турар булуттаар, чаар. Мурнуу-барыын чүк угланыышкынныг хат секундада 3-8 метр чедир дүргедээр. Дүне — 10-15, хүндүс — 27-32 градус изиир.

Кызылга эдир булуттаар, хүннүң ийиги чартында чаъстаар, диңмирээр чадавас. Мурнуу-барыын чүк угланыышкынныг хат секундада 3-8 метр чедир күштелир. Хүндүс — 30-32, дүне 12-14 градус изиг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ИЮНЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кайгамчык чүүлдер база болгулаар-дыр» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан) 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Холуп кедур!» 9.30, 11.00, 12.30, 14.00, 15.30, **«Силерниң дужунерге кирбээн боор»** 17.00, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ороонуң дузаа» 15.00, 18.40, **«Болуннуң хөлегезинден дүрген»** 16.50, 20.30 (узаткан) шактарда.

Республиканың аңчылар, балыкчылар ниитилелиниң баштаар черинин бүгү аңчыларга дыңнадыры болза: Чагытай хөлге спортчу болгаш сонуургактарның балыктаарын июнь 5-тен эгелеп пятница, суббота, воскресенье хүннеринде чөпшээрээн (кежигүн билеттиг болгаш путёвкалыг кижилерге). Бир барган балыкчының балык тудар нормазы — 5 кг-дан хөй эвес болур (балыктаар черге эрттирген үезин барымдаалавас).

Редакцияның адрези: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27 информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1259.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1) ТС—00599